

Universitatea Babeș-Bolyai
Facultatea de Teologie Romano-Catolică
Departamentul de Teologie Romano-Catolică

**Recepția narațiunii despre
copilărie în Evanghelia copilăriei după Toma**

Lucrare de disertație

Conducător științific:

Prof. dr. habil. Zamfir Korinna

Absolvent:

Tóth József Alpár

Cluj-Napoca
2023

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Római Katolikus Teológia Kar
Római Katolikus Didaktikai Teológia Intézet

A gyermekségtörténet recepciója a Tamás- gyermekségevangéliumban

Disszertációs dolgozat mesteri képzésen

Vezetőtanár:

Prof. dr. habil. Zamfir Korinna

Készítette:

Tóth József Alpár

Kolozsvár
2023

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés	5
2. A Tamás gyermekségevangélium létrejöttéről.....	9
2.1. <i>Paidika</i> vagy (gyermekség)evangélium?.....	9
2.2. Az apokrif címváltozatairól, valamint fordításokról és kiadásokról.....	14
2.3. Szerző, keletkezési hely és idő.....	16
3. Az írás áttekintése.....	19
3.1. Az ötéves Jézus (II, 1–X, 2).....	23
3.1.1. A pataknál (II, 1–III, 3).....	23
3.1.2. A faluban (IV, 1–V, 3).....	25
3.1.3. Az első tanítónál (VI, 1–VIII, 2).....	27
3.1.4. Játék a tetőn és favágás (IX, 1–X, 2).....	28
3.2. A hatéves Jézus (XI, 1–2).....	28
3.3. A nyolcéves Jézus (XII, 1–XVIII, 2).....	29
3.3.1. Józseffel (XII, 1–XIII, 2).....	29
3.3.2. A második tanítónál (XIV, 1–3).....	30
3.3.3. A harmadik tanítónál (XV, 1–4).....	30
3.3.4. Különböző csodák (XVI, 1–XVIII, 2).....	30
3.4. A tizenkét éves Jézus (XIX, 1–5).....	31
4. Következtetések a szöveg vizsgálata alapján.....	33
4.1. Az életrajz műfajával kapcsolatos vonatkozások.....	34
4.2. A gyermek Jézus és a Ter 1–3.....	34
4.3. Az EThI és a Lukács-evangélium.....	36
4.4. Az EThI és a János-evangélium.....	37
4.5. Az EThI és a Márk-/Máté-evangélium.....	39
4.6. Átkok és áldások.....	39
5. Teológiai vizsgálódások a Tamás-gyermekségevangéliumban.....	41
5.1. Milyen gyermek volt Jézus az EThI alapján?.....	41
5.2. Jézus csodái és azok erkölcsi megítélése.....	45
5.2.1. A csodák osztályozása.....	45

5.2.2. A csodák krisztológiai vonatkozásai és erkölcsi megközelítésük	47
5.3. Az EThI krisztológiája	49
6. Befejezés	51
Irodalomjegyzék	54
Summary	57

1. Bevezetés

Az apokrif irodalomban külön helyet foglalnak el a születés- és/vagy gyermekségevangéliumok. A dolgozatban is vizsgált és körüljárt mű, a Tamás-(gyermekség)evangélium is ezek közé tartozik, mely Jézus életében egy „gyermekkor-alakú úrt”¹ próbál meg betömni, hiszen a kanonikus evangéliumok csak Jézus születésére térnek ki, valamint gyermekkorából Lukács hozza a jeruzsálemi templomban játszódo történetet (vö. 2, 41–52). Így jogos lehetett a korai századok keresztényeinek kérdése, hogy mi történt Jézussal születése és tizenkét éves kora között? Éppen ezt az életkorát írja le az általunk vizsgált irat is: olyan elbeszéléseket fűz egybe az apokrif szerzője, melyek túl szorosan nem kapcsolódnak egymáshoz (azt leszámítva, hogy a szöveg folyamatosan utal Jézus életkorára), de elképzelhetőnek tartja, hogy ilyenek történhettek a gyermek Jézussal. Kettős szempontból is tekinthetünk ezekre: először is a történetek tartalmazznak olyan eseményeket, környezeti elemeket, stb., melyek által az elbeszélés tükrözi a kor mindennapi tevékenységeit, egy átlagos gyermek átlagos faluban átlagos körülmények között töltött gyermekkorát. Másodszor azt is láthatjuk ezekből, mivel egy sor csodát olvashatunk, hogy a szerző törekedett arra is, hogy „bizonyítékot” szolgáltatson arra, hogy Jézus már gyermekkorában is különleges volt, isteni erővel rendelkezett.

A tulajdonképpeni hipotézist és a dolgozat célját valahogy így tudnám megfogalmazni: az apokrif Tamás-gyermekségevangélium azt az emberi kíváncsiságot hivatott enyhíteni, mely arra irányulhatott, hogy választ találjon a következő (és ezekhez hasonló) kérdésekre: vajon hogyan is telt Jézus gyermekora? Milyen lehetett Jézus gyermekként? Már akkor tudatában volt és használta is isteni erejét, hatalmát? Mindebből pedig következik egy mélyebb hipotézis is: vagyis hogy az apokrif mű, azáltal hogy kiegészíti a kanonikus evangéliumok gyermekségelbeszéléseit, olyan teológiai, krisztológiai megvilágításban tünteti fel a gyermek Jézust, mely egyben tükrözi számunkra a korai századok még virágzó, vagy éppen nyílófélben lévő, kezdetleges krisztológiai reflexióját.

Ennek kiderítése érdekében megvizsgálom a szöveget: milyen hasonlóságokat mutat a kanonikus evangéliumokkal, milyen elemeket, motívumokat emel át? Illetve az apokrifbeli elképzelt események, történetek alapján milyen képet festhetünk a gyermek Jézusról? Ami remélhetőleg tükrözni fogja azt is, hogy a korai századok keresztényei

¹ Robert Cousland idézi Stephen Davist: COUSLAND, J. Robert C.: *Holy Terror. Jesus in the Infancy Gospel of Thomas* (Library of New Testament Studies, vol. 560), Bloomsbury, London 2019, 16.

hogyan gondolhattak a gyermek Jézusra – ami még tovább menve az akkori krisztológiai nézeteket is tükrözheti, hiszen feltehetőleg abból próbálták meg „reprodukálni” Jézus gyermekkorát, amit akkor hittek és vallottak Jézus Krisztusról.

A könnyebb érthetőség érdekében, szükségesnek és hasznosnak mutatkozik bemutatni röviden az apokrif írást, valamint egyúttal látni fogjuk, ahogyan fentebb is említettük, hogy több lazán egybefűzött történettel, elbeszéléssel van dolgunk. Már itt megjegyezzük, hogy a következőkben összefoglalt történések bemutatása alapjául Adamik Tamás kiadását vettük, Bolyki János fordításában². A későbbiekben bővebben kitérünk majd a meglévő magyar kiadásokra, hogy azok milyen szöveget vettek alapul, valamint, hogy angol nyelvterületen még milyen kiadások és szövegek állnak rendelkezésünkre, és ezek mennyiben, miben és miért térnek el a magyar kiadásoktól

A mű legelején olvashatjuk, amint megszólal a „szerző”, vagyis a zsidó Tamás, és összefoglalja, hogy miről szól az apokrif: beszámol Jézus Krisztus gyermekkoráról, valamint az ő gyermekkori csodás tetteiről.

Az első nagyobb rész a gyermek Jézus ötéves korában történt eseményekről számol be. Egy egészen ártatlan epizód áll előttünk: Jézus egy patak gázlójánál játszik, sárból verebeket formál szombaton. Ezt meglátva, egy zsidó szólt Jézus apjának, Józsefnek, hogy a fia megszenteltelénítette a szombatot, erre József odament, és kérdőre vonta a fiát, mire a gyermek Jézus összezsáptá a kezét, és ráparancsolt a sárból formált verebekre, hogy távozzanak, azok pedig elrepültek.

Annás írástudó fia is ott volt, és egy fűzfaággal elvezette azt a vizet, amit Jézus a verebek megformálása előtt egybegyűjtött. Jézus megharagudott ezért, mire az írástudó fia Jézus szavait követően teljesen kiszáradt. Jézus hazament, az elszáradt gyermek szülei pedig elvitték gyermeküket Józsefhez, és vádolták a fiát.

Egy hirtelen váltást követően az elbeszélésben azt találjuk, hogy Jézus épp átment a falun, egy rohanó gyermek pedig nekiütközött. Jézus elkeseredetten szólt, és a fiú holtan esett össze. Az elhunyt gyerek szülei ugyancsak elmentek Józsefhez, és szemrehányásokat tettek Jézus ellen. Ezt követően József négyszemközt beszélt fiával, kérdőre vonva őt, hogy miért cselekedett úgy, ahogyan. Jézus válasza után az elhunyt gyerek szülei

² Tamásnak, a zsidó filozófusnak a beszámolója az Úr gyermekkoráról, (ford. Bolyki János), in: ADAMIK Tamás (szerk.): *Csodás evangéliumok*, Telosz, Budapest 1996, 19–24.

megvakultak. Akik tanúi voltak mindezeknek, megijedtek, és kérdezgették, hogy ki lehet ez a gyermek, hogy minden szava, akár jó, akár rossz, megvalósul?

Néhány nap múlva egy Zákeus nevű tanító felkereste Józsefet, hogy adja át neki fiát, mivel tanítani akarta őt, miután hallotta, és elcsodálkozott a gyermek Jézus bölcsességén. Azt követően, hogy Zákeus elmondta Jézusnak az összes betűt az Alfától az Ómegáig, Jézus meglepően mély értelmezést fejtett ki csak az első betűvel kapcsolatosan. Zákeus – mivel Jézus „vizonttanítását” mások előtt mondta neki – megszégyenülten érezte magát, és kérte Józsefet, hogy vegye vissza gyermekét. Ekkor így szólt Jézusról: „Ez a gyermek nem földi születésű. [...] Ez talán még a világ megalkotása előtt született. [...] Azt akartam, hogy a tanítványom legyen, és tanítóra leltem benne.” (VII, 4.7) Zákeus siránkozása, panaszkodása után, a gyermek Jézus a következőt mondta magáról: „Én fentről jöttem ide, azért, hogy megátkozzam és felfelé hívjam őket, ahogyan megparancsolta nekem az, aki miattatok küldött engem.” (VIII, 2). Ezt követően meggyógyultak azok, akiket korábban megátkozott.

Egy újabb epizódban azt olvashatjuk, hogy a gyermek Jézus a tetőn játszott, amikor onnan egy vele játszó gyermek leesett, és meghalt, a többi gyermek megijedve elszaladt, Jézus pedig ott maradt. Közben megérkeztek a meghalt gyermek szülei, és vádolni kezdték Jézust, hogy ő lökte le a tetőről. Jézus védekezésképpen nevéen szólítva a meghalt gyereket feltámasztotta, hogy az megmondja: nem Jézus lökte le őt a tetőről.

A következő kisebb történet szerint a szomszédban egy fiatalember fahasogatás közben elvágta a lábát, elvéérezett és meghalt. A felgyűlt tömegben keresztül Jézus odaférfkőzött az ifjúhoz, megfogta a lábát, mire az meggyógyult.

Eddig tartanak az apokrif történetei, melyeket az ötéves Jézusnak tulajdonít. Egy lényegesen rövidebb rész következik: Jézus hatéves koráról olvashatunk. Édesanyja elküldte egy korsóval, hogy merítsen vizet, azonban útközben valaki nekiütközött, így eltörött a korsó, mire Jézus szétterítette köpenyét, abba mert vizet, amit hazavitt édesanyjának.

Az ezt követő történet elmeséli nekünk, hogy Jézus kiment az apjával gabonát vetni. Jézus is elvetett egyetlen szem magot. Aratáskor pedig száz vékányi gabonája lett, amiből

ajándékozott a szegényeknek. Ezen epizód végén a szöveg megjegyzi, hogy: „Nyolcéves volt Jézus, amikor ezt a csodát művelte.” (XII, 4).³

Mivel édesapja ács volt, egy gazdag embertől megrendelést kapott, hogy készítsen egy ágyat. Az egyik deszka viszont rövidebb volt, mint a párja, erre Jézus azt mondta apjának, hogy tegye egymás mellé a kettőt, s igazítsa egymás mellé őket az egyik végüknél, Jézus pedig megfogta a rövidebbiket, majd a másikkal egyenlő hosszúságúra húzta ki.

József látva Jézus bölcsességét, nem akarta engedni, hogy írástudatlan maradjon, és elhatározta, hogy tanítóhoz adja. A tanító el is kezdte tanítani, viszont Jézus így szólt neki: „Ha valóban tanító vagy, és ha ismered jól a betűket, mondd meg nekem, mit jelent az Alfa, én pedig megmondom neked a Béta jelentését.” Ezen szavakra a tanító feldühödött, és Jézus fejére ütött, erre Jézus megátkozta őt, így elveszítette eszméletét, és a földre esett. Jézus ezek után hazatért.

Majd József egy barátja, egy másik tanító is vállalkozott arra, hogy tanítsa Jézust, József beleegyezett, Jézus pedig örömmel ment. A tanítónál talált egy könyvet, de nem a betűket olvasta fel belőle, hanem az ott lévőket tanította a Szentlélek által, akik mind csodálkoztak rajta, hogy kiskora ellenére ilyeneket mond. József értesülve a történekről, odament, nehogy baj érje ezt a tanítót is, azonban a tanító ezt mondta neki: „Tudod, testvérem, hogy én elhoztam a gyermeket tanítványomul, de ő nagy kegyelemmel és bölcseséggel teljes. Ezért a továbbiakban azt kérem, testvérem, hogy vidd vissza házához.” (XV, 6). Jézus ezt hallva, azt felelte, hogy a tanító helyesen tett tanúságot róla, s az ő kedvéért meggyógyítja a másik tanítót is. József ezek után hazatért fiával.

A következő epizódban József elküldte fiát, Jakabot, hogy gyűjtsön fát, és Jézus is vele tartott. Fagyűjtés közben Jakabot megmarta egy vipera, erre Jézus odament, ráfűjt a harapásra, ettől Jakab meggyógyult, a vipera pedig kipukkadt.

Aztán arról olvashatunk, hogy meghalt egy beteg gyermek József szomszédságában. Jézus meghallva az elhunyt édesanyjának sírását és jajgatását, átment a szomszédba, megérintette a halott gyermek mellkasát, mire az addig halott gyermek felnézett és elmosolyodott. Az ott levő sokaság csodálkozott tétlen, és ezt mondogatták: „Ez a

³ Mivel a továbbiakban (a XVIII–XIX. fejezetekig) nem számol be arról, hogy Jézus hány éves lehetett a leírt eseményekkor, feltételezzük, hogy ugyancsak nyolcéves korára kell gondolnunk.

gyermek valóban vagy Isten, vagy Isten angyala, hogy minden szava megvalósult tett!” (XVII, 4).

Ezek után egy ház építése közben történt balesethez érkezik a gyermek Jézus: egy ember leesve a tetőről meghalt. Jézus szavával feltámasztotta, és a tömeg ismét elcsodálkozott ezen a csodán.

A következő és egyben utolsó fejezet (XIX.) tartalmazza a kanonikus evangéliumokból is jól ismert történetet: a tizenkét éves Jézus a templomban (vö. Lk 2, 41–51). Szinte alig van eltérés a két elbeszélés között: Jézus szüleivel elmegy Jeruzsálembe a pászka ünnepén, hazaindultak, de a gyermek Jézus Jeruzsálemben maradt, szülei keresni kezdték, majd visszamentek a városba, ahol a templomban találtak rá, amint épp az írástudókat hallgatta és kérdezgette. Ezen jelenet befejezése nem felel meg a lukácsi beszámolónak, de ezt majd a későbbiekben pontosabban fogjuk látni.

Az apokrif azzal zárul, hogy a jeruzsálemi templomi történéseket követően Jézus engedelmeskedett szüleinek, valamint: „Jézus pedig szépen haladt előre bölcsességben, életkorban és kegyelemben. Övé a dicsőség örökkön-örökké! Ámen.” (XIX, 12–13).

2. A Tamás gyermekségevangelium létrejöttéről

2.1. *Paidika* vagy (gyermekség)evangelium?

Ahhoz, hogy meg tudjuk közelíteni az alcímben feltett kérdést, és azt követően majd megpróbálkozunk választ is adni arra, szükséges megvizsgálnunk, kicsit körüljárunk a *(ta) paidika* [(τα) παιδικα] kifejezést. Először is nézzük meg, hogy honnan származik, és miért vetődik fel olyan kérdés, hogy az általunk vizsgált apokrif írásnak akár a műfaja is lehet(ne)? A kifejezés eredetét követően pedig megpróbálkozunk magyar nyelven is átadni a kifejezés jelentését.

„Én, a zsidó Tamás, beszámolok nektek, a pogányok közül való valamennyi testvérnek, hogy megtudjátok azokat a gyermeki és mégis magasztos dolgokat [ta paidika], amelyeket a mi Urunk, Jézus Krisztus cselekedett, miután megszületett a mi vidékünkön.” (I, 1; ford. Bolyki)

„Én, a zsidó Tamás, a pogányságból lett összes testvéreknek tudomására hozom a mi Urunk Jézus Krisztusnak gyermekkori és csodás tetteit [ta paidika], a melyeket, – a mi tartományunkban születvén, – véghezvitt.”⁴ (I, 1; ford. Raffay)

⁴ *Tamás zsidó bölcsész elbeszélése az Úr gyermekségéről*, (ford. Raffay Sándor), in: RAFFAY Sándor: *Újszövetségi apokrifusok*, Wigand F. K., Pozsony 1905, 77–85.

Az idézett magyar szövegekből megfigyelhetjük, hogy Bolyki „dolgok”-ként, míg Raffay „tettek”-ként fordítja a *paidika* kifejezést. Robert Cousland például annyira fontosnak és sokatmondónak tartotta ezt a kifejezést, hogy művében a *Tamás gyermekségevangeliuma* [*The Infancy Gospel of Thomas* (IGT)] helyett egyszerűen *Paidika*-ként utal az apokrifre.⁵ Azzal indokolja döntését, hogy az IGT modern cím, ami Johann Albert Fabricius⁶ *Codex Apocryphus Novi Testamenti* művében *Evangelium Thomae* cím alatt jelent meg 1703-ban, majd utána mások is ezen cím alatt jelentették meg a szóban forgó apokrif írást, köztük Constantin Tischendorf 1853-ban megjelent *Evangelia apocrypha* művében is ez a cím szerepel.⁷ Rátérve a *paidika* kifejezés jelentésére, több helyen is a következőket találhatjuk: (gyermekkori) dolgok, tettek, események, cselekedetek.⁸

De miért olyan fontos foglalkoznunk a (*ta*) *paidika* kifejezéssel az apokrif írás műfajának meghatározása kapcsán?⁹ Erre talán akkor tudunk választ adni, miután megvizsgáltuk, áttekintettük, hogy mit is találhatunk az ide vonatkozó szakirodalomban a műfaj kérdésére vonatkozóan. Elsőként azt nézzük meg, hogy milyen műfajok jöhetnek szóba, mely műfajokkal mutat hasonlóságot: evangélium, ókori biográfia/életrajz, fabula¹⁰, mese, mítosz, legenda és ókori/görög regény.

Reidar Aasgaard az apokrif műfaját tárgyalva megállapítja, hogy az addigi kutatásnak (és a jelenleginek is – tesszük hozzá) nagy nehézséget okozott és okoz a műfaj meghatározása, mivel a vizsgált apokrif írás több korabeli műfajjal mutat rokonságot. Elsőként megemlíti a görög-hellenisztikus regénnyel kapcsolatos hasonlóságait, de részletesen nem tárgyalja, mivel szerinte nem található annyi közös elem, hogy határozottan regényként tekinthessünk rá. Sokkal inkább az ókori életrajzokhoz hasonlít,

⁵ Mi, az apokrif latin címe után (*Euangelium Thomae de infantia Saluatoris*) az EThI rövidítést használjuk dolgozatunkban.

⁶ Johann Albert Fabricius (1668–1736) német teológus, filozófus, az ő nevéhez kötődik a *Bibliotheca Latina* és *Bibliotheca Graeca*, valamint a már említett *Codex Apocryphus Novi Testamenti*. Bővebben lásd: BRIGGS, Ward: *FABRICIUS, Johannes Albert*, in: Rutgers School of Art and Sciences. Database of Classical Scholars (online elérés: <https://dbs.rutgers.edu/all-scholars/fabricius-johannes-albert>, letöltve: 2023. 04. 30.)

⁷ COUSLAND: *Holy Terror*, vii.

⁸ vö. HOCK, Ronald F.: *The Infancy Gospels of James and Thomas: with Introduction, Notes, and Original Text featuring the New Scholars Version Translation* (The Scholars Bible, vol. 2), Polebridge Press, Santa Rosa 1995, 96; COUSLAND: *Holy Terror*, vii; ELLIOTT, J. Keith: *The Apocryphal New Testament. A Collection of Apocryphal Christian Literature in an English Translation*, Oxford University Press, Oxford 1993 (repr. 2005), 68.

⁹ Reidar Aasgaard szerint a műfaj kérdése hatással van, sőt a műfaj kérdésének következményei vannak a Tamás gyermekségevangelium megértésére. (vö. AASGAARD, Reidar: *The Childhood of Jesus. Decoding the Apocryphal Infancy Gospel of Thomas*, James Clark & Co, Cambridge 2010, 49.)

¹⁰ Magyarul helyesebb lenne valahogy így megfogalmazni a fabula lényegét: erkölcsi célzattal rendelkező állatmese, tanítómesse.

melyeket szent emberekről vagy politikai vezetőkről írtak, és amelyekben a „főhős” feljegyzett gyermekkori eseményei mintegy előre vetítik jövőbeli nagyságát. Végül azért veti el, mivel ezen az íráson kívül nem található más, mely csupán csak a hős gyermekkorával foglalkozna. Ezt követően megemlíti a fabulát, mesét, mítoszt, legendát, de mivel néha ezek között igen vékony a határ, és néhány tematikus, illetve stilisztikai hasonlóságot¹¹ leszámítva, egyikkel sem mutatható ki közeli rokonság, így végül arra a megállapításra jut, hogy legközelebb talán a legendához áll, de tartalmaz bizonyos elemeket a többi, előbb is említett műfajból. Majd rátér a zsidó/korakeresztény irodalommal közös elemekre, innen a kanonikus evangéliumokkal való összevetés, ami releváns számunkra. Az apokrif szerkezetében megfigyelhetők a kanonikus evangéliumokkal közös elemek, valamint olyan részletek, melyek az evangélium műfajához próbálják közelíteni: 1) prológus vezet be (ahogyan Lk-t is); 2) életrajzi (vagy életrajzszerű) beszámolót tartalmaz; 3) az elbeszélés csodák, beszédek, beszélgetések, Jézus-mondások váltakozásából áll össze; 4) az elbeszélés elemei kronológiai sorrendben vannak egybefűzve; 5) végül pedig az apokrif írás a 12 éves Jézus a templomban történettel zárul, így próbálva összekapcsolni beszámolóját a kanonikus evangéliumokkal, főleg Lukács evangéliumával. Viszont ami az ellen szól, hogy evangéliummal lenne dolgunk az az, hogy teljesen hiányzik a történetből Jézus halála és feltámadása vagy az arra való utalás. Végül arra a megállapításra jut, hogy az apokrifet leginkább evangéliumnak lehetne vagy kellene tekinteni, de csak bizonyos fenntartásokkal, hiszen az apokrif írás önmegnevezése (vagyis Jézus gyermekkori tetteiről szóló elbeszélés) is utal arra, hogy nem tekinthető teljes mértékben evangéliumnak. Ezért kissé módosítva önmagát Aasgaard arra jut, hogy az EThI inkább egy keveréke a legendának és evangéliumnak életrajzi elemekkel kiegészítve.¹²

Sheron Betsworth idézve Aasgaardot¹³, azzal kezdi vizsgálódását, hogy kijelenti: az apokrif műfajilag legközelebb a kanonikus evangéliumokhoz áll, de merített a görög regény, illetve ókori életrajzokból is. Három olyan jellemzőt mutat be, melyekben hasonlít a görög regényekre: 1) először az ún. közbeékelést, beépítést említi, vagyis amikor egy

¹¹ „Such features are a main figure with unusual skills; the figure’s conflicts with others; fairly self-contained episodes integrated into a narrative whole; relative anonymity as concerns place and time, which make it adaptable to new contexts and audiences, yet enough individuality in narrative detail so as to preserve an air of authenticity; and narrative fluidity reflecting oral transmission.” (AASGAARD: *The Childhood of Jesus*, 50.)

¹² vö. AASGAARD: *The Childhood of Jesus*, 49–52.

¹³ „IGT’s »oldest (self-)deignation [is] not as a Gospel« but rather »great childhood deeds.«” (BETSWORTH, Sheron: *Children in Early Christian Narratives* (Library of New Testament Studies, vol. 521), Bloomsbury, London 2015, 148.)

történetet megszakít egy másik, mielőtt az első befejeződne; 2) másodszer azt a hasonlóságot említi, miszerint az apokrif írás a regényekhez hasonlóan használja a helyszínt, a történések életbe ültetését;¹⁴ 3) harmadszor az ókori regények azon jellemzőjét említi, hogy azok tükrözik, megjelenítik a kor társadalmi értékeit, különösen a házasság előtti szüzességet és a házasság utáni tisztaságot – bár ezek a témák hiányoznak az apokrifből, de megjelennek helyettük mások: például a gyermekektől elvárt értékek bemutatása (hűség és engedelmesség a szülőkkel szemben). Ezt követően rátér a görög életrajzokkal való összehasonlításra: az ókorban népszerűek voltak a fontos, úgymond nagy emberek gyermekkoráról vagy ifjúságáról szóló történetek, mivel ezek mutatták, hogy már akkor nagy tettekre voltak hivatottak, sőt az életrajzírók sokszor olyan tulajdonságokkal ruházták fel a főhőseket, melyeket általában felnőttek birtokoltak (vö. az apokrifben Jézus tudása, bölcsessége), valamint a főhős nagy gyermekkori tettei előrevetítették felnőttkori nagy tetteit. Majd megjegyzi, hogy az ókori életrajzokban általános volt az érett, intelligens gyermek, aki korát meghaladó bölcsességgel rendelkezett, és ez általában abban mutatkozott meg, hogy a gyermek bölcsőbb volt tanítójánál. Betsworth legvégül arra következtetésre jut, hogy az apokrif írás szerkezete is arra utal, hogy az író az ókori életrajzok műfaját követi, hiszen néhány görög életrajz is lazán egybefűzött epizódokból áll össze. Vagyis úgy kell értelmeznünk Betsworth szavait, hogy bár az apokrif az evangélium műfajához igen közel áll, sok jellemzőjében követi az ókori/görög életrajzok sajátosságait, felépítését, így valamivel közelebbi rokon műfaj tekintetében az életrajzokkal.¹⁵

Robert Cousland a műfaj vizsgálatokor megemlíti, majd röviden összefoglalja és ismerteti Betsworth kutatását és megállapításait, vagyis hogy a *Paidika* (ahogyan ő nevezi az apokrifet, EThI helyett) leginkább életrajznak tekinthető. Ezt követően az újabb kutatásokra hivatkozva kijelenti, hogy meggyőző érvek szólnak amellett, hogy az evangélium az életrajz alműfajának (is) tekinthető. Ezek alapján Cousland átformálta a műfaj kérdését: az EThI (vagy ahogy ő utal rá a *Paidika*) elég hasonló-e az evangéliumhoz, az evangélium műfajához ahhoz, hogy arra is úgy tekinthessünk, mint az ókori életrajz alműfajára? Vagyis: ez attól függ, hogy az apokrif mennyire értelmezhető önálló elbeszélésként vagy Lukács evangéliumának kiegészítéseként; vagy: inkább önálló

¹⁴ „The ancient novelists sought to reflect their readers' everyday reality in staging their stories. Some novels are set in the large urban areas while others are set in more limited rural surroundings. Similarly, the setting of IGT is the real-life environs of a rural village, complete with a school, workplace, surrounding fields, streams, and woodlands.” (BETSWORTH: *Children in Early Christian Narratives*, 148–149.)

¹⁵ vö. BETSWORTH: *Children in Early Christian Narratives*, 148–150.

elbeszélésnek szánták vagy a kanonikus adalékának?¹⁶ A kérdésre válaszolva, Cousland kifejti, hogy ha az apokrifre önálló elbeszélésként tekintünk, akkor nem fér bele az életrajz műfajába.¹⁷ Ebből kifolyólag tehát a következő kérdés, amire választ kell adni, az, hogy vajon a *Paidika* és az evangélium műfaja is ennyire különállóak egymástól? Megemlíti, hogy az EThI tartalmaz csodaelbeszéléseket, mondásokat – akárcsak a kanonikus evangéliumok. De ez még nem teszi az apokrifet evangéliummá. Majd utal arra, hogy az írás nem vállalkozott Jézus teljes életének a bemutatására, illetve utal az apokrif címére és bevezetőjére is, amelyben ugyancsak nem evangéliumként nevezi meg önmagát, hanem Jézus csodás gyermekkori tetteinek elbeszéléseként.¹⁸ Ezek után javaslatot tesz arra, hogy ajánlatosabb lenne Burrige-et követnünk, aki az apokrif evangéliumokra az evangéliumfejlődés¹⁹ harmadik szakaszaként tekint,²⁰ valamint érdemes lenne fontolóra venni a parabiblikus kifejezés mintájára használatba venni a *paraevangéliumi* kifejezést – és bár az előbb említett két kifejezés közül egyik sem magát a műfajt, hanem egy specifikus irodalmi korpuszt jelöl, de hasznos lehet számunkra a *paraevangéliumi*

¹⁶ A Lk-val való összekapcsolást szolgálhatja az apokrif 19. fejezete, mely átveszi és részben újraírja a lukácsi elbeszélést a 12 éves Jézus jeruzsálemi templombeli történetét. Ha megfigyeljük a Lk 2, 39–40-et, majd a 41. verset, az apokrif által lefedett időszak pont a 40. és 41. versek közé iktatható be: vagyis azt próbálja meg bemutatni, hogy mi történt Jézus születése után, körülmetélését követően 12 éves koráig. De erről a későbbiekben bővebben is szólunk majd.

¹⁷ „There are no extant, stand-alone *bioi* devoted exclusively to the lives of children. Childhood episodes, where they occur, are always ancillary to the narrative of the adult. So the essential forms of the *bioi* and *Paidika* taken as a whole are generically different.” (COUSLAND: *Holy Terror*, 15.)

¹⁸ „There is no indication that the *Paidika* ever intended to tell the full story of Jesus’s ministry and passion. Since the basis of the canonical Gospels is generally assumed to be narratives of the kerygmatic good news of Jesus’s life, death and resurrection, a gospels should have these features (even if they are implicit, as in the Gospel of Mark). Moreover, the superscriptions to the *Paidika* do not describe it as a gospel, but as »the Mighty Childhood Deeds of Our Master and Saviour Jesus Christ« or as »A story about the childhood and upbringing of the Lord Jesus Christ and the wonders which he performed in that time«. Elliott notes that the superscriptions in other Infancy Gospels also tend to refrain from designating them as gospels, a reluctance that may stem from a wish to distinguish them from the fuller canonical Gospels.” (COUSLAND: *Holy Terror*, 15–16.)

¹⁹ Burrige szerint az evangélium műfaj fejlődésének első szakasza az, amikor először áll össze egy elbeszélői anyag (Márk evangéliuma); a második szakasz, az tulajdonképpen az elsőnek a továbbfejlesztését fedi le (Máté és Lukács evangéliuma – Márk evangéliumának „továbbfejlesztése”); a harmadik szakasza már egy radikális újraértelmezést jelent a korábbiakhoz képest (vagyis: apokrif evangéliumok). (Az evangélium műfaji kérdéséről, valamint a görög-római életrajzzal való összevetéséről bővebben lásd: BURRIDGE, Richard A.: *What are the Gospels? A Comparison with Graeco-Roman Biography*, William B. Eerdmans Publishing Company, Cambridge 2004; valamint az evangélium fejlődéséről írt összefoglalóval kapcsolatosan vö. BURRIDGE: *What are the Gospels?*, 240–242.)

²⁰ „The tertiary stage may be discerned in the apocryphal and non-canonical gospels. [...] Other documents termed »gospels« concentrate on one part of the story of Jesus. The *Protevangelium of James*, which begins with the conception of Mary and ends at the birth of Jesus, is described by Gero as »not really a *Vita Jesu*, but rather a *Vita Mariae*«, while the so-called »infancy gospels« consist of legendary stories about boyhood of Jesus, designed to fill out the gap we noted in the canonical gospels.” (BURRIDGE: *What are the Gospels?*, 242–243.); „The Infancy Gospels are tertiary not only in the sense that they are genetically later productions, but also in the sense that they derive their meaning from their parent works. The *Paidika*, just like the parabiblical and rewritten documents based on the Hebrew Bible, obtains some of its contextual meaning and authority from its reliance on one or more of the canonical Gospels.” (COUSLAND: *Holy Terror*, 16.)

kifejezés használata,²¹ mivel jelzi számunkra az apokrif és a kanonikus evangéliumok közötti kapcsolatot.²²

Összegezve az eddigieket, azt mondhatjuk el az apokrif műfajával kapcsolatosan, hogy: 1) bár található néhány hasonlóság, mely a görög regényekkel mutat kapcsolatot, számuk nem elégséges, hogy regényként tekinthessünk rá, valamint ezt erősíti meg az is, hogy 2) önálló elbeszélésként értelmezve a művet, sem a görög regényhez, sem az ókori életrajzhoz, sem az evangéliumhoz nem áll közel műfajilag, viszont, ha Lukács kiegészítéseként tekintünk rá, akkor 3) már sokkal közelebb áll a életrajzhoz is (hiszen Lk-val egészként értelmezve, nemcsak a „főhős” gyermekkorára koncentrálnak) és az evangéliumhoz is (hiszen így megjelenik Jézus halála és feltámadása is). Szóval, ha úgy tekintünk erre az írásra, mint ami a lukácsi elbeszélést szándékozik kiegészíteni, akkor valami ilyesmit mondhatunk a műfajáról: legendás elemeket tartalmazó, életrajzszerű paraevangéliumi gyermekkori elbeszélés.

Azt azért még hozzátesszük, hogy mindezek ellenére, főleg a műfaj nehéz megközelítése és meghatározása, valamint a meghatározás hosszúsága miatt, az egyszerűség kedvéért megmaradunk annál a megnevezésnél, hogy egy apokrif gyermekségevangéliumról van szó, vagyis Tamás gyermekségevangéliumáról.

2.2. Az apokrif címváltozatairól, valamint fordításokról és kiadásokról

Az előbbi alfejezethez kapcsolódva, azt folytatva, rátérünk az apokrif címének rövid vizsgálatára. Bár sokszor úgy hivatkozunk rá, mint Tamás gyermekségevangéliuma, és ez talán a legelterjedtebb megnevezése ennek az apokrif írásnak, a korai kéziratokban ez nem található meg. Utaltunk már arra korábban, hogy az *Evangelium Thomae* modern cím, mely az 1700-as évek elején jelent meg, majd kezdett idővel általános megnevezéssé válni, viszont ha megnézzük a két, rendelkezésünkre álló magyar fordítást, melyek amúgy Tischendorf szövegkiadásán alapulnak, láthatjuk, hogy nem egyszerűen Tamás evangéliuma vagy Tamás gyermekségevangéliuma a címe, hanem: a) *Tomásnak, a zsidó filozófusnak a beszámolója az Úr gyermekkoráról* (Bolyki János fordítása, Adamik-kiadás); b) *Tomás zsidó bölcsész elbeszélése az Úr gyermekségéről* (Raffay Sándor

²¹ „[...] the term employed here will be *parevangelical* to indicate, as with *parabiblical*, the text’s relation to and distinction from the canonical Gospels. And, just as the term *parabiblical* does not reference a literary genre as such, but a specific literary corpus – namely, the Hebrew Bible – »*parevangelical*« in this instance does not refer to a genre – that is, to a gospel genre – but indicates a relation to a distinct and self-contained group of texts, namely the four canonical Gospels.” (COUSLAND: *Holy Terror*, 16.)

²² vö. COUSLAND: *Holy Terror*, 14–18.

fordítása és kiadása). Néhány korábbi, különböző kéziratokon szereplő címek: c) *Az Úr Jézus gyermeksége*; d) *Szent Tamás apostol könyve az Úr gyermekkori életéről*; e) *Jézus gyermeksége/gyermekkora Tamás szerint*; f) *Urunk és Istenünk és Megváltónk Jézus Krisztus gyermekkori tettei*. Nem áll szándékunkban minden ismert címváltozatot összegyűjteni és bemutatni, mivel célunk nem erre irányul, és kutatásunkat nem viszi előbbre, ha ezt megteesszük. De arra mindenképp hasznosnak mutatkozik számunkra, hogy ezzel alátámasszuk (a különböző fordítások és kéziratok sokaságával együtt) az apokrif írás kedveltségét és elterjedtségét – legalábbis a korai századokban. És ha már utaltunk a fordításokra, röviden említsük meg, hogy milyen nyelven találtak kéziratokat, melyek tartalmazzák az apokrif legalább egy kis részletét. A legtöbb kézirat valószínűleg görög nyelven maradt fenn, de fontos emellett a szír fordítás, valamint még fellelhetők latin, szláv, etióp, grúz, arab és örmény.²³

Ezt követően röviden áttekintsük a kiadásokat is. Az apokrif írás első modernkori kiadása – ahogyan említettük már a 2.1-es alfejezetben – Johann Albert Fabriciusnak köszönhető, aki 1703-ban adta ki *Codex Apocryphus Novi Testamenti* művét, melyben már szerepelt a Tamás-gyermekségevangelium. Mindenképpen fontos és érdemes megemlítenünk Tischendorf két görög (görög A és görög B), valamint egy latin nyelvű szövegét, melyeket az *Evangelia Apocrypha* könyvében publikált. Az ő görög A szövegét használták fel a későbbiekben sokan mások – ilyen például a két magyar ismert fordítás és kiadás: Adamik Tamás: *Csodás evangéliumok* (a Tamás-gyermekségevangeliumot Bolyki János fordította), valamint Raffay Sándor: *Apokrifusok*. Ezek mellett több idegen nyelvű fordítás és kiadás is Tischendorf szövegeit vette alapul vagy felhasználta azokat: Cristian Bădiliță román fordítása, Schneemelcher, Elliott és Hock szövegei, stb.²⁴ Ronald Hock kiadása kapcsán megjegyezzük, hogy törekedett egy – mondjuk úgy – harmonikus verziót létrehozni és kiadni, így több szöveget próbált egybeszerkeszteni (pl. Tischendorf görög A

²³ A címváltozatokról bővebben: vö. ELLIOTT: *The Apocryphal New Testament*, 70; CULLMANN, Oscar: *Infancy Gospels*, in: SCHNEEMELCHER, Wilhelm (ed.): *New Testament Apocrypha I. Gospels and related writings*, (trans. R. McL. Wilson), Westminster John Knox Press, Louisville 2003, 441; HOCK: *The Infancy Gospels*, 84–85; BETSWORTH: *Children in Early Christian Narratives*, 148; a fordításokról, illetve az általunk nem tárgyalt kéziratokról, különböző töredékekről lásd: ELLIOTT: *The Apocryphal New Testament*, 69; CULLMANN: *Infancy Gospels*, in: SCHNEEMELCHER: *New Testament Apocrypha I*, 439–441; HOCK: *The Infancy Gospels*, 99–101; COUSLAND: *Holy Terror*, 4–7; AASGAARD: *The Childhood of Jesus*, 3–5.

²⁴ *Evangelia lui Pseudo-Toma*, (trad. Cristian Bădiliță), in: BĂDILITĂ, Cristian: *Evangelii apocrife*, Polirom, h. n. 2002, 134–143; *The account of Thomas the Israelite philosopher concerning the childhood of the Lord*, in: SCHNEEMELCHER: *New Testament Apocrypha I*, 444–449; *The account of Thomas the Israelite philosopher concerning the childhood of the Lord*, in: ELLIOTT: *The Apocryphal New Testament*, 75–80 (vagyis a görög A); *Book of the holy Apostle Thomas concerning the conversation in childhood of the Lord*, in: ELLIOTT: *The Apocryphal New Testament*, 80–82 (= görög B); *The Infancy Gospel of Thomas*, in: HOCK: *The Infancy Gospels*, 104–143.

és B szövegeit, egy másik, görög C-nek nevezett szöveget, valamint egy szláv verziót, illetve figyelembe vette a latin és szír szövegeket is).²⁵

2.3. Szerző, keletkezési hely és idő

Az apokrif szerzőjének kilétére vonatkozó kutatásaink tekintetében idézhetjük az írás címét és első fejezetét is, melyekből azt tudhatjuk meg, hogy egy bizonyos Tamás nevezetű zsidónak tulajdonítja a hagyomány a művet:

Tamásnak, a zsidó filozófusnak a beszámolója az Úr gyermekkoráról (Bolyki János fordítása, Adamik-kiadás)

Tamás zsidó bölcsész elbeszélése az Úr gyermekségéről (Raffay fordítása és kiadása)

Valamint:

„Én, a zsidó Tamás, beszámolok nektek, a pogányok közül való valamennyi testvérnek, hogy megtudjátok azokat a gyermeki és mégis magasztos dolgokat, amelyeket a mi Urunk, Jézus Krisztus cselekedett, miután megszületett a mi vidékünkön.” (I, 1; ford. Bolyki)

„Én, a zsidó Tamás, a pogányságból lett összes testvéreknek tudomására hozom a mi Urunk Jézus Krisztusnak gyermeki és csodás tetteit, a melyeket, – a mi tartományunkban születvén, – véghezvitt.” (I, 1; ford. Raffay)

Ahogy láthatjuk az idézett címváltozatokból és a két fordításból is, a szerző magát a zsidó Tamásként nevezi meg. Érdekes és feltűnő lehet számunkra, hogy a címekben zsidó filozófus, bölcsész, esetleg „bölcselelő” jelenik meg. Kire vagy milyen Tamásra gondolhatunk, aki filozófus vagy bölcsész lehetett? Tulajdonképpen szinte senkire, aki úgymond érdekelt lehetett volna egy ilyen apokrif evangélium megírása által hozzájárulni a kezdeti Jézus-hit terjesztéséhez és a jámbor hívek kíváncsiságának kielégítéséhez. És ha azt mondjuk, hogy tulajdonképpen senkire, akkor talán szóba jöhet(ne) egy olyan Tamás, akit esetleg már ismerünk és/vagy tudjuk róla, hogy saját hitéből kifolyólag hozzájárulhatott – ha mással nem is, legalább – a nevével ezen írás elterjedéséhez? Nos, a kérdés vizsgálatához segítségül hívhatjuk Órigenész egyházatyát – legalábbis Elliott szerint, mivel valószínűsíti, hogy a mű Tamásnak tulajdonítása Órigenész Lukács evangéliumához írt homíliájából gyökerezik.²⁶ Más feltételezés szerint az apokrif azért

²⁵ A különböző kéziratok, illetve kiadásokról bővebben lásd: ELLIOTT: *The Apocryphal New Testament*, 70–71; CULLMANN: *Infancy Gospels*, in: SCHNEEMELCHER: *New Testament Apocrypha I*, 439–441; HOCK: *The Infancy Gospels*, 99–101; valamint itt lásd a különböző változatok rövid összevetését: LOWE, Malcolm: *IOΥΔΑΙΟΙ of the Apocrypha. A Fresh Approach to the Gospels of James, Pseudo-Thomas, Peter and Nicodemus*, in: *Novum Testamentum XXIII* (1981/I), 71–82; négy görög szövegvariáns összevetését lásd itt: AASGAARD: *The Childhood of Jesus*, 243–244 (illetve más hasznos információkat szövegvariánsokról, kéziratokról 248–251. oldalakon található).

²⁶ „I know one gospel called *According to Thomas*, and another *According to Matthias*.” (ORIGEN: *Homilies on Luke 1,2*, (trans. Joseph T Lienhard) in: HALTON, Thomas P. et all (ed.): *The Fathers of the Church* (vol. 94), The Catholic University of America Press, Washington 2009, 6.), valamint vö. ELLIOTT: *The Apocryphal New*

viseli címében Tamás apostol nevét, mivel a hagyomány szerint ő volt az, aki eljutott Indiába az evangélium hirdetésével – ennek alapja pedig az, hogy felfedezhetők bizonyos párhuzamok az apokrifben leírt események és néhány indiai legenda között.²⁷ Természetesen nem elfogadható ez az állítás, miszerint Tamás apostol írta volna ezt a művet. Ezt támassza alá Hock is, aki felhívja a figyelmet arra, hogy például az apokrif görög C változata Jakabnak tulajdonítja a művet, vagyis a különböző kéziratok is ellentmondanak egymásnak, és nem tudnak megegyezni a szerző kilétét érintő kérdésben, valamint kiemeli azt is, hogy több verzió nem nevezi meg Tamást a mű szerzőjeként (példaként említ egy 5-6. századi szír kéziratot). Hock ezekből levonja a következtetést, hogy egy pszeudonim, sőt egy anonim művel állunk szemben,²⁸ de ennek ellenére a mű belső szerkezetéből, felépítettségéből, az események leírásából következtethetünk a szerző néhány tulajdonságára: nem-zsidó keresztényt sejtethetünk a mű mögött.²⁹ Az apokrif görög szövegéből arra következtet, hogy írója jó képzettséggel, műveltséggel rendelkezhetett.³⁰

A vizsgált apokrif írás keletkezési helyével kapcsolatosan megemlíthetjük, hogy bár a prológusban arra találunk utalást, hogy nagyjából Szíria (annak környéke) lehet a terület, ahol megszülethetett az írás, ezt nem fogadhatjuk el teljes mértékben, sőt talán ennyire leszűkíteni sem tudjuk – például Hock sem megy tovább annál, hogy azt mondja: a Római Birodalomnak a görög keleti területére kell gondolnunk, mikor a megírás helyét kutatjuk. Aasgaard szerint a legesélyesebb Kis-Ázsia, vele ellentétben Cousland nem foglal állást, hanem összegyűjti a lehetséges helyeket: Palesztina, Odessza, Szíria, szír Antiókhia.³¹

Az EThI keletkezési idejének meghatározásában sincs túl egyszerű dolgunk, mivel a legkorábbi fennmaradt kézírata az 6. századból való. Ebből legalább azt elmondhatjuk

Testament, 70; Viszont azt még fontos hozzátennünk, hogy valószínűsíthető, mivel Órigenész egy Tamás szerinti evangélium ismeretéről beszél, hogy ő is már így találkozott azzal a művel, vagyis nem ő adta/adhatta Tamás nevét hozzá az apokrifhez, ebből pedig arra gondolhatunk, hogy már előtte Tamásnak tulajdoníthatták a művet, és már egy ilyen verzióval találkozhatott Órigenész.

²⁷ vö. CULLMANN: *Infancy Gospels*, in: SCHNEEMELCHER: *New Testament Apocrypha I*, 442.

²⁸ Azért lehet fontos és érdekes a különbségtétel *pszeudonim* és *anonim* között, mivel ha Hock azt állítaná, hogy egy *pszeudonim* műről van szó, akkor azzal tulajdonképpen azt mondaná, hogy az apokrif szerzőjének szándékában állt a művet már a megírásától Tamásnak tulajdonítani, de ezzel az általa korábban felhozott érveknek mondana ellent, miszerint a mű korai változataiban még nem szerepel Tamás neve. Ezzel ellentétben az *anonim* művel arra utal, hogy szerzője próbált teljes névtelenségbe burkolózni, így a Tamásnak tulajdonítás a későbbi koroknak köszönhető.

²⁹ Hock úgy magyarázza ezt, hogy a szerző Jeruzsálemen kívül más palesztinai helységet nem említ, valamint azon kívül, amiket átvett, nem tér ki az akkori élet leírására, sem a zsidó szokásokra. (HOCK: *The Infancy Gospels*, 91.) – illetve bővebben lásd: ELLIOTT: *The Apocryphal New Testament*, 70; CULLMANN: *Infancy Gospels*, in: SCHNEEMELCHER: *New Testament Apocrypha I*, 442; HOCK: *The Infancy Gospels*, 90–91; COUSLAND: *Holy Terror*, 13–14.

³⁰ vö. HOCK: *The Infancy Gospels*, 90–91.

³¹ HOCK: *The Infancy Gospels*, 92; AASGAARD: *The Childhood of Jesus*, 7.134–135; COUSLAND: *Holy Terror*, 12–13.

biztosan, hogy addigra már léteznie kellett az apokrif műnek. Emellett, ha figyelembe vesszük azt is, hogy idézi és kissé át is írja a 19. fejezetében a Lk 2, 41–51-et, akkor ebből arra következtethetünk, hogy mindenképpen 80–90 után keletkezett. Ha le akarjuk valamennyire szűkíteni, és jobban megpróbáljuk behatárolni a keletkezési idejét, akkor a kutatók többségéhez társulva, azt mondhatjuk, hogy a 2. században, annak a második felében keletkezhetett. Adunk is néhány támpontot, melyek segíthetnek megközelíteni ezt a behatárolást: 1) Órigenész (+254) Lukács evangéliumához írt homíliájában³² említ egy Tamás szerinti evangéliumot;³³ 2) Jusztinosznál (+165), a *Párbeszéd a zsidó Trifónnal* művében találhatunk egy párhuzamot, mely utalhat arra, hogy ő is és az apokrif szerzője is ismer(hetet)t egy olyan hagyományt, mely szerint Jézus is ács volt, aki „ekéket meg jármokat készített”,³⁴ 3) egy érdekes párhuzamra figyelhetünk fel, ha megvizsgáljuk azt a részt, melyben a gyermek Jézus a tanítónak magyarázza az alfa jelentőséget,³⁵ ugyanis hasonlóan megjelenik Iréneusznál (+202?), az *Adversus Haereses* művében (180–185),³⁶ illetve az ugyancsak apokrif *Epistula Apostolorum*ban (140–160)³⁷ is megjelenik. Ennél az utolsó pontnál maradván még egy kissé, jobban szemügyre véve az említett párhuzamot, azt

³² Lásd a 26. lábjegyzetet.

³³ Fontos itt megjegyeznünk, hogy Órigenész homíliájából nem lesz világossá előttünk, hogy vajon az általunk is tárgyalt apokrifre gondolt-e vagy az ún. Tamás evangéliumára (vagyis arra a kopt nyelvű gnosztikus apokrif műre, melyet 1945-ben találtak meg Nag Hammadiban, és Jézusnak több, mint 100 feltételezett mondását tartalmazza).

³⁴ „When Jesus came to the Jordan, therefore, being considered the son of Joseph the carpenter, and having no comeliness, as the Scriptures affirmed, he was thought to be a carpenter (for, when he was on earth he used to work as a carpenter, *making ploughs and yokes...*” (JUSTIN Martyr: *Dialogue with Trypho* 88,8, (trans. Thomas B. Falls) in: SLUSSER, Michael (ed.): *Selection from the Fathers of Church* (vol. 3), The Catholic University of America Press, Washington 2003, 138), valamint: „Édesapja ács volt, és abban az időben ekéket meg jármokat készített” (IGT XIII,1).

³⁵ „Elmondta tehát neki az összes betűt az Alfától az Ómegáig, nagy részletességgel és világosan. Ő pedig rátekintve Zákeus tanítóra, így szólt hozzá: Te, aki az Alfa lényegét sem ismered, hogyan tanítasz másokat a Bétára? Képmutató! Tanítsd meg előbb az Alfát, ha tudod, és akkor majd hiszünk neked a Bétával kapcsolatban.” (IGT VI, 3); „Fogta tehát, és átadta egy másik tanítónak. A tanító azt mondta Józsefnek: Először görögre, aztán héberre fogom tanítani. Ismerte ugyanis a tanító a gyermek merészségét, és félt tőle. Mégis felírta az ábécét. Hosszú ideig foglalkozott vele, de a gyermek nem felelt neki. Végül Jézus ezt mondta neki: Ha valóban tanító vagy, és ha ismered jól a betűket, mondd meg nekem, mit jelent az Alfa, én pedig megmondom neked a Béta jelentését.” (IGT XIV,1–2).

³⁶ „Besides the above [misrepresentations], they adduce an unspeakable number of apocryphal and spurious writings, which they themselves have forged, to bewilder the minds of foolish men, and of such as are ignorant of the Scriptures of truth. Among other things, they bring forward that false and wicked story which relates that our Lord, when He was a boy learning His letters, on the teacher saying to Him, as is usual, "Pronounce Alpha," replied [as He was bid], "Alpha." But when, again, the teacher bade Him say, "Beta," the Lord replied, "Do thou first tell me what Alpha is, and then I will tell thee what Beta is." This they expound as meaning that He alone knew the Unknown, which He revealed under its type Alpha.” (IRAENEUS of Lyons: *Adversus Haereses*, I,20,1, in: Early Christian Writings, online elérés: <http://www.earlychristianwritings.com/text/irenaeus-book1.html>, letöltés dátuma: 2023. 05. 10.)

³⁷ „This is what our Lord Jesus Christ did, who was delivered by Joseph and Mary his mother to where he might learn letters. And he who taught him said to him, 'Say Alpha.' Then the Lord answered: and said to him, 'First tell me what Beta is.' And truly (it was) a real thing which was done.” (*Epistula Apostolorum* 4, in: ELLIOTT: *The Apocryphal New Testament*, 559.)

állapíthatjuk meg, hogy az említett művek közül valószínűleg az *Epistula Apostolorum* a legkorábbi, és ebben található az említett közös anyag legegyszerűbb formája. Talán megengedhetünk magunknak egy olyan feltételezést, miszerint a tanítóval való párbeszéd, az Alfa magyarázata, az EThI törzsanyagához tartozik, ebből pedig (bizonytalanul bár, de) arra következtethetünk, hogy ez az apokrif legkorábbi hagyománya, melyet beépített elbeszélői anyagába.

Bár az itt felsorolt néhány példa talán nem épp túlságosan meggyőző annak tekintetében, hogy miért is kellene ezek alapján az apokrif keletkezését a 2. század második felére vagy inkább annak végére datálnunk, de talán ahhoz elegendő, hogy elfogadjuk azon kutatóknak a nézetét, akik ezt a keletkezési dátumot támogatják.³⁸

3. Az írás áttekintése

Bár első olvasatra úgy tűnhet, hogy az apokrif írás nem sokat merített a kanonikus evangéliumokból vagy más szentírási könyvekből, viszont ha kissé behatóbban szemügyre vesszük és megvizsgáljuk a szöveget, a történéseket, akkor érdekes párhuzamokra lehetünk figyelmesek az apokrif, illetve a kanonikus beszámolók között, melyek jelentőségét röviden tárgyalni is fogjuk majd. Ezek a bizonyos párhuzamok arra hivatottak, hogy megteremtsék azt a bizonyos jellegzetességét az ókori életrajzoknak, melyekről már szóltunk a 2.1-es alfejezetben – vagyis azért fontosak ezek a párhuzamok (vagy akár úgy is mondhatnánk, hogy a kanonikus evangéliumok beszámolóiból átemelt és/vagy átdolgozott történetek, történetrészletek, mozzanatok vagy éppen bizonyos mondatok azért jelentősek), mert ezekben és ezek által mutatja be a szerző úgy a gyermek Jézust, mint csodagyereket, *enfant terrible*-t,³⁹ és mert ezek a gyermekkori csodatettei mintegy előképei felnőttkori nyilvános működésének. Tehát arra kívánnak rámutatni ezek a történetek, hogy már gyermekkorában megmutatkozott, hogy nagy tettekre volt hivatott. Viszont vegyük figyelembe a következőt is: az apokrif a kanonikus evangéliumok után keletkezett, ami azt jelenti, hogy az író úgymond „visszafele dolgozott”: a kanonikusok beszámolóiból következtetett vissza, hogy vajon milyen is lehetett Jézus gyermekként, s akár azt is mondhatjuk, hogy próbálkozott olyan gyermekkori eseményeket, történéseket kreálni, melyek részleteikben hasonlítanak a felnőtt Jézus csodáira, tetteire, stb. Illetve

³⁸ A keletkezési idő megállapításának bővebb áttekintéséért, valamint a későbbi keletkezés mellett szóló érvekért: vö. CULLMANN: *Infancy Gospels*, in: SCHNEEMELCHER: *New Testament Apocrypha I*, 442; HOCK: *The Infancy Gospels*, 91–92; COUSLAND: *Holy Terror*, 7–12; BETSWORTH: *Children in Early Christian Narratives*, 147–148; AASGAARD: *The Childhood of Jesus*, 174–180.

³⁹ vö. ELLIOTT: *The Apocryphal New Testament*, 68.

mindezek mellett azért is fontos látnunk, hogy milyen történeteket emel át, sokszor módosítva, vagy éppen milyen motívumokat dolgoz bele saját elbeszélésébe az apokrif szerzője – főként a kanonikus evangéliumokból –, hiszen ezekből azt is láthatjuk majd, hogy milyen viszonyban volt elsődlegesen az evangéliumokkal (gondolhatunk arra, hogy mennyire ismerhette az evangéliumokat az apokrif szerzője: vagyis ismeretes volt számára az evangéliumok írott szövege vagy talán inkább csak a közszájon terjedő, esetleg kezdetleges „prédikációkban” elhangzott történeteket ismerte hallomásból, s így azokat dolgozta bele művébe?), valamint más újszövetségi iratokkal, illetve az Ószövetséggel.⁴⁰

Még mielőtt rátérnénk a szöveggel való közelebbi és aprólékosabb munkára, megemlítjük néhány jellegzetességét, részletét az apokrif evangéliumnak, melyekben és melyek által hasonlóságot, párhuzamot mutat a kanonikus evangéliumokkal. Elsőként vegyük azt a bizonyos szófordulatot, mellyel Lukács többször is lezár egy-egy eseményt: „Amikor azután elteltek szolgálatának napjai, *visszament a házába.*” (1, 23); „És Mária nála maradt mintegy három hónapig, azután *visszatért házába.*” (1, 56); „Péter mégis útra kelt, és a sírhoz futott. Behajolt, de csak a lepleket látta, ezért a történeteken csodálkozva *hazament.*” (24, 12). Ezekhez hasonló formulákat találhatunk a Tamás-gyermekségevangeliumban is: „A gyermek meg *visszatért apja házába.*” (XIV, 3); „Ezután maga mellé vette József a gyermeket, és *hazatért.*” (XV, 4).⁴¹

Maradva a szófordulatoknál, megemlíthetünk egy részletet, mely Máté evangéliumából, a napkeleti bölcsek látogatásának leírásából meríthetett: „Azután bementek a házba. Meglátták a kisgyermeket anyjával, Máriával, és a *földre borulva hódoltak neki.*” (2, 11) – ezen kívül még fellelhetünk olyan részeket, ahol a Jézus előtti leborulás ugyancsak megjelenik: „Akik a bárkában voltak, *leborultak előtte*, és azt mondták: »Valóban Isten Fia vagy!«” (14, 33); „Az asszony mégis odament, *leborult előtte* és kérte: »Uram, segíts rajtam!«” (15, 25); stb. A földre való leborulás és a Jézusnak való hódolás ugyancsak megjelenik az apokrif evangéliumban: „A gyermek szülei pedig dicsőítették Istent azért a csodajelért, ami történt, és *térdre borulva hódoltak Jézus előtt.*” (IX, 3); „A sokaság pedig látva a történeteket, *térdre borult a gyermek előtt*, és így szólt:

⁴⁰ Az egyszerűség kedvéért használjuk az „újszövetségi iratok”, „Ószövetség”, stb. kifejezéseket, hiszen az apokrif születésekor még nem volt egy kiforrott és jól körülhatárolt, lezárt kánon, így sem Újszövetség, sem Ószövetség.

⁴¹ vö. CHARTRAND-BURKE, Tony: *Completing the Gospel: The Infancy Gospel of Thomas as a Supplement to the Gospel of Luke*, in: DI TOMMASO, Lorenzo – TURCESCU, Lucian (ed.): *The Reception and Interpretation of the Bible in Late Antiquity. Proceedings of the Montréal Colloquium in Honour of Charles Kannengiesser, 11–13 October 2006*, (The Bible in Ancient Christianity, vol. 6), Brill, Leiden – Boston 2008, 110; BETSWORTH: *Children in Early Christian Narratives*, 152.

Valóban Isten lelke lakik ebben a gyermekben.«” (X, 2); „Az pedig tüstént felkelt, és *térdre borulva tisztelte őt.*” (XVIII, 1).

Talán külön megemlíthetjük azt is, amikor Jézus körül a nép csodálkozik, Istent dicsőíti és/vagy kérdezetnek/mondogatnak (akár jó, akár rossz indulattal) valamit. Nézzünk néhány kanonikus esetet: „Az pedig mindjárt fel is kelt, fogta az ágát, és elment mindenki szeme láttára, úgyhogy mindnyájan *csodálkoztak, és dicsőítették az Istent.* Ezt *mondták:* »Ilyet még nem láttunk soha.«” (Mk 2, 12); „Egyszer kiűzött egy ördögöt, amely néma volt. Amikor az ördög kiment, a néma megszólalt, a *tömeg pedig elcsodálkozott.* De közülük *néhányan így szóltak:* »Az ördögök fejedelme, Belzebub által űzi ki az ördögöket.«” (Lk 11, 14–15). Most meg vegyünk pár példát az apokrifből is: „A gyermek szülei pedig *dicsőítették Istent* azért a csodajelért, ami történt...” (IX, 3); „Nagy sokaság gyűlt össze, akik ott álltak mellette, hallgatták őt, és *csodálkoztak* tanítása mélységén...” (XV, 2); „Az ott álló sokaság *elcsodálkozott,* amikor látta ezt, és *ezt mondogatták:* - Ez a gyermek valóban vagy Isten, vagy Isten angyala, hogy minden szava megvalósult tett!” (XVII, 2).

Röviden még szólunk két szereplőről is: Annásról (EThI III.) és Zákeusról (EThI VI-VIII). A nevek ismerősek lehetnek, mivel a kanonikus evangéliumokban is megjelennek: Zákeus a Lk 19, 1–10-ben, míg Annás a Lk 3, 2-ben (illetve még a Jn 18, 13.19–24-ben, valamint az ApCsel 4, 6-ban is találkozhatunk vele). Annás neve igazából csak megemlítődik a III, 1-ben („*Annás írástudó* fia pedig ott állt Józseffel együtt...”). Érdekes megfigyelni, hogy az újszövetségi említésekor főpaprak nevezik, az apokrifben viszont Annás írástudóként. Egy másik érdekesség, hogy Jakab protoevangéliumában⁴² is megjelenik – ugyancsak írástudóként: „Akkor eljött hozzá Annás az írástudó...” (PJ XV, 1). Ha nem is ugyanarról a személyről van szó, talán egyetérthetünk Cristian Bădiliță-vel és az ő megjegyzésével, miszerint: „Annás mindenhol Jézus gonosz, szűklátókörű, feltétel nélküli ellenfelét jeleníti meg.”⁴³ Aasgaard viszont Annás nevének vizsgálata által következtet arra, hogy az apokrif szerzője ismerhette a Lukács-evangélium(nak legalább az elejét), illetve a János-evangéliumot és/vagy Jézus szenvedéstörténetét.⁴⁴

⁴² *Jakab-ősevangélium*, (ford. Ladocsi Gáspár), in: VANYÓ László (szerk.): *Apokrifek* (Ókeresztény Írók 2.), Szent István Társulat, Budapest 2018, 328–343.

⁴³ BĂDILIȚĂ: *Evanghelii apocrife*, 145, 5. jegyzet.

⁴⁴ „The name Annas is employed in a way closer to biblical usage and to historical reality: Annas (...) was High Priest in 6–15 CE at the time of Jesus’ childhood and youth. Surprisingly, this agrees chronologically with Jesus as a five-year-old. Although this may represent some kind of historical recollection, the fit is – considering IGT’s general vagueness – very probably coincidental. Its occurrence is far more likely to reflect NT usage:

Zákeus Lukács evangéliumában (19, 1–10) vámszedőként jelenik meg, az apokrifben viszont a gyermek Jézus első tanítóját nevezik Zákeusnak. Betsworth a következő megjegyzést fűzi a Zákeus mint tanító és Zákeus mint adószedő kapcsolathoz: „Christopher A. Frilingos azt javasolja, hogy a hallgatóság [olvasóközönség] kapcsolatot teremthetett a tanító Zákeus, illetve Zákeus, a vámszedő között, és így »a tanítót bizonyos fokig a római hatalom megtestesítőjeként látta.«”⁴⁵ Hozzá hasonlóan Aasgaard is hasonló véleményt formált meg a Zákeus név apokrifbeli átvételével kapcsolatosan (még Betsworth előtt).⁴⁶

Megemlíthetjük azt is, hogy az apokrif és annak szerzője számára nem ismeretlen a preegzisztencia gondolata, valamint Jézusnak az Atyától való küldöttsége, melyek sok részletében idézhetik fel bennünk a János-evangélium néhány vonatkozó szakaszát és teológiai tanítását. A következő alfejezetekben utalni fogunk ezekre a párhuzamokra, de bővebben majd a 4. fejezetben fogjuk tárgyalni.

A fentebb kiemelt hasonlóságok alapján láthatjuk, hogy a Tamás-gyermekségevangelium néhány részletében, formai elemében hasonlít a kanonikus evangéliumokhoz. Ezek még nem azok a bizonyos párhuzamok, melyekre utaltunk korábban – azok vizsgálatához is eljutunk hamarosan –, melyek azért lettek beépítve az apokrif szövegébe, hogy előreutaljanak a felnőtt Jézus néhány csodás tetteire, hanem olyan apróságok, melyek (akár tudatosan lettek beépítve a szövegbe, akár nem) közelítik az apokrif evangélium szövegét a kanonikus evangéliumok szövegéhez – ez is azt sugallhatja számunkra, hogy a szerző ismerte a kanonikus evangéliumokat, és merített is belőlük, így próbálva meggyőzni a későbbi olvasókat, hogy az általa írt (vagy lejegyzett) történetek, események is hitelesek.

A következőkben megpróbáltuk kisebb egységekre taglani a szöveget, és úgy végighaladva megvizsgálni és szemügyre venni az eseményeket, valamint azokat a részleteket, melyek megbújnak a szövegben.

Annas appears in Luke immediately after the Jesus in Temple episode. Thus, this again supports the claim about IGT's familiarity with the early chapters in this gospel. Worth noting, however, is that Annas' position is more prominent in John: here, he is the emeritus High Priest questioning Jesus in the passion narrative. Thus, this may support IGT's knowledge of John, and even of its passion narrative. (AASGAARD: *The Childhood of Jesus*, 126–127.)

⁴⁵ BETSWORTH: *Children in Early Christian Narratives*, 152.

⁴⁶ „The reason for IGT's borrowing of the name can be that this Lukan story was particularly treasured. But it can also be that the name was borrowed since both characters in the stories, a tax collector and a teacher, were power figures, but with authority that was contested. It is also worth noting that Zaccheus' words in 7:4: »take him with salvation to your house« may echo Jesus' words in Luke 19:9 that »today salvation has come to this house«.” (AASGAARD: *The Childhood of Jesus*, 126.)

3.1. Az ötéves Jézus (II, 1–X, 2)

Az első, nagyobb egységet azok a történetek alkotják, melyekben a gyermek Jézus ötéves volt az apokrif evangélium szerint. Mivel hosszadalmasabb részről van szó, még kisebb részekre bontottuk, hogy egyszerűsítsük a szöveg áttekintését és a vizsgálatát.

3.1.1. A pataknál (II, 1–III, 3)

Legelőször rögtön a bevezetőt követő eseményeket nézzük meg, melyek egy patak mellett játszódnak. Más szövegvariánsok szerint egy nagyobb eső, zápor után keletkezett folyó víz környékén kell elképzelni az eseményeket.⁴⁷ Lássuk is teljes egészében ezt a részletet:

„II. ¹Amikor ez a gyermek Jézus ötéves lett, egy patak gázlójánál játszott, és a folyó vizet kis gödrökbe gyűjtötte, és tüstént tisztává is tette, mindezt pedig egyetlen szavával parancsolta meg a vizeknek. ²És miután puha sarat készített, abból tizenkét verebet formált. De szombat volt, amikor ezeket készítette. Volt pedig ott sok más gyermek is, akik együtt játszottak vele. ³Látva pedig egy zsidó, hogy miket művelt Jézus szombaton játék közben, azonnal elment, s jelentette apjának, Józsefnek: - Íme a fiad ott van a pataknál, és az agyagot kezébe véve abból tizenkét madarát formált, és megszentelténítette a szombatot. ⁴József pedig arra a helyre sietett, és amikor meglátta őt, így kiáltott rá: - Miért cselekszel szombaton olyasmiket, amiket nem szabad megtenni? Jézus pedig összecapta a tenyerét, s rákiáltott a verebekre: - Távozzatok! A verebek pedig szárnyra keltek, és csiripelve elrepültek. ⁵Látva ezt a zsidók, megdöbbenek, majd távoztak, és jelentették vezetőiknek azt, amit szemük előtt Jézus cselekedett. III. ¹Annás írástudó fia pedig ott állt Józseffel együtt, és kezébe vett egy fűzfaágat, majd azzal elvezette a vizet, amit Jézus összegyűjtött. ²Amikor Jézus meglátta, mi történt, haragra gerjedt, és azt mondta neki: - Te kártékony, istentelen és esztelen, mit vétettek neked a gödrök és a víz? Íme, most te is elszáradsz, mint a fa, s nem hozol lombot, sem gyökeret, sem gyümölcsöt. ³A gyermek pedig azonnal teljesen kiszáradt. Jézus pedig eltávozott, és visszament József házába. Az elszáradt gyermeket pedig szülei felemelték, és ifjúságát siratva elvitték Józsefhez, vádolva őt, hogy olyan fia van, aki ilyeneket cselekszik.” (ETHI II, 1–III, 3)

Már a történet kezdete felidézhet bennünk egy (jöllehet nem evangéliumi, de) szentírási részletet, ugyanis, ha megfigyeljük, hasonlóságokat fedezhetünk fel aközött, hogy a gyermek Jézus egyetlen szavával parancsolva gödrökbe gyűjtötte és tisztává tette a vizeket, valamint hogy sárból (máshol: agyagból⁴⁸) tizenkét verebet formált és aközött, hogy a teremtéskor Isten a puszta szavával alkotta meg művét (vagy akár kissé szokatlanul, de úgy is megfogalmazhatnánk ezt, hogy egyetlen szavával parancsolta létre, életre a teremtés teljes művét), illetve kiemelendő még az a részlet is, ugyancsak a Teremtés könyvéből, amikor „Megalkotta tehát az Úr Isten az embert a föld agyagából, az

⁴⁷ „One day, when there was a shower [zápor], he went out of the house where his mother was and was playing on the ground where water was flowing down.” (IGT 2, 1 – görög B változat; *Book of the holy Apostle Thomas concerning the conversation in childhood of the Lord*, in: ELLIOTT: *The Apocryphal New Testament. A Collection of Apocryphal Christian Literature in an English Translation*, Oxford University Press, Oxford 1993 (repr. 2005), 81.)

⁴⁸ Hock például így fordítja: „He then made soft clay [puha agyagot] and shaped it into twelve sparrows.”

orrába lehelte az élet leheletét, és az ember élőlénygé lett.” (2, 7), amiből láthatjuk, hogy mintegy párhuzamba van állítva az ember megalkotása és teremtése Isten által a föld agyagából, valamint a verebek megformálása sárból, majd később életre keltése a gyermek Jézus által. Illetve az a rész, hogy a gyermek Jézus szavával parancsolt a vizeknek, úgy is értelmezhető a pars pro toto alapján, hogy a vizeknek mint a természet „képviselőjének” parancsolt, azaz magának a természetnek parancsolt. Ez az utalás, hogy Jézus képes a természetnek, a természet erőinek parancsolni előreutalhat egy evangéliumi történetre: a vihar lecsendesítésére (vö. Mk 4, 35–41 és ph.), ahol Jézus „fölkelt, megfenyegette a szelet, és azt mondta a tengernek: »Csendesedj és némulj el!« Erre elállt a szél és nagy csendesség lett.” (39. v.) Egy érdekes kérdésfelvetés ezzel a párhuzammal kapcsolatosan, hogy: vajon az apokrif szerzőjének szándékában állhatott olyasmit sugallni ezzel a párhuzammal, hogy a gyermek Jézus még *csak* a pataknak, folyóvizeknek, míg a felnőtt Jézus már a szélnek és a tónak, tengernek is tudott parancsolni? Mintha felnőtt korára teljesedett volna ki ereje és isteni hatalma?

Külön érdekesség lehet számunkra, hogy a Koránban is található egy rövid utalást, mely a madarak agyagból való megformálását veszi át – talán épp az apokrifből (vagy az apokrifhez kapcsolódó szájhagyomány útján terjedő elbeszélői anyagból): „És [Allah elküldi őt] küldött gyanánt Izrael fiaihoz, [akikhez eképpen szól]: »Jellel jöttem hozzátok a ti Uratoktól: teremtek nektek agyagból valamit, ami úgy fest, mint a madár. [Életet] lehelek belé, s – Allah engedelmével – [igazi] madár lesz.”⁴⁹ (Korán 3. szúra, 49).

Valamint még éppen említsük meg ennél az epizódnál maradva a verebek 12-es számát, ami akár előreutalás is lehet a 12 apostolra, de ugyanakkor visszautalás is lehet Izrael 12 törzsére.

A verebek megformálása után a szerző éppen csak megemlíti, hogy szombat volt aznap, amikor az agyag madarokat készítette, s mivel ez munkának számított, egy zsidó jelentette Józsefnek, aki megfeddte fiát, s erre Jézus életre keltette a madarokat – vagyis azt is mondhatnánk, hogy a gyermek Jézus már akkor megszenteltelte a szombatot a zsidók szemében, ahogyan felnőttkorában többször is megtette a farizeusok és írástudók szerint. Gondoljunk csak a szombati kalászszedésre (Mk 2, 23–28), a béna (Mk 3, 1–6), egy asszony (Lk 13, 10–17), egy vízkóros (Lk 14, 1–6) vagy épp a vak meggyógyítására (Jn 9, 1–17). Talán olyasmit akart sugallni ezzel a szerző, hogy Jézus gyermekkorában is

⁴⁹ *Korán*, (ford. Simon Róbert), Helikon Kiadó, h.n. ³1997.

(bár nem a másik megsegítése, hanem gyermeki játék céljából, de) alárendelte a szombatot az embernek?

A már fennebb említett Annás írástudónak a fia magára haragítja Jézust, aki így szól hozzá: „Te kártékony, istentelen és esztelen, mit vétettek neked a gödrök és a víz? Íme, most kiszáradsz, mint a fa, s nem hozol lombot, sem gyökeret, sem gyümölcsöt.” (III, 2). Megdöbbentő és talán ijesztő lehet ilyesmit olvasni, s elképzelni, hogy ez a gyermek Jézus szájából hangzik el a szerző szerint – és nemcsak, hogy elhangzik, de szavai szerint be is következik. De milyen szentírási részt juttathat ez eszünkbe? Mire próbál előreutalni? Idézzük csak fel magunkban a Mk 11, 12–14-et vagy a Mt 21, 18–19-et, vagyis amikor Jézus megátkoz egy fügefát, mondva: „Ne legyen rajtad gyümölcs soha többé!”, és ennek következtében „a fügefa azonnal kiszáradt” (Mt 21, 19). A kanonikusok nem említik, hogy Jézus haragjában átkozta volna meg a fügefát – csak sejthető –, míg az apokrifben szerepel, hogy „haragra gerjedt” (III, 2), sőt még az átok szavai is durvábban hangzanak el – természetesen az sem mellékes, hogy az apokrifben az átok nem egy fügefának, hanem mondhatni Jézus egyik játszótársának címezve hangoznak el.

3.1.2. A faluban (IV, 1–V, 3)

A most következő részben jóval kevesebb párhuzamot fedezhetünk fel, de mindenképpen megpróbálkozunk összegyűjteni, s röviden szólni a fellelhető hasonlóságokról.

„IV. ¹Ezután ismét átment a falun, és egy rohanó gyermek a vállának ütközött. Ekkor Jézus elkeseredve ezt mondta neki: - Nem fogsz tovább menni az utadon! Az tehát azon nyomban összeesett és meghalt. Amikor pedig néhányan meglátták, mi történt, így szóltak: - Honnét származik ez a gyermek, hogy minden szava megvalósult tett? ²Akkor elmentek Józsefhez a meghalt gyermek szülei, és szemére vetették: - Mivel ilyen fiad van, nem lakhatsz velünk a faluban! Vagy pedig tanítsd meg őt, hogy áldjon és ne átkozzon, mert megöli a gyermekeinket! V. ¹És magához szólította József a gyermeket négy szemközt. Megintette őt, és így szólt hozzá: - Miért cselekszel ilyeneket, hogy ezek szenvedjenek, meggyűlöljenek minket és elüldözzenek? Jézus azt válaszolta: - Én tudom, hogy ezek a szavaid nem a tied, mégis hallgatni fogok a te kedvedért. Ők azonban csak viseljék büntetésüket. Azok is tüstént megvakultak, akik bepanaszolták. ²Akik látták ezt, nagyon megijedtek és kétségbe estek. Azt mondogatták róla, hogy minden szó, amit kimondott, akár jó, akár rossz, tetté vált és csodává lett. József pedig, látva, hogy Jézus ilyeneket cselekedett, felkelt, megfogta a fülét, és nagyon meghúzta. ³A gyermek pedig bosszankodott, és ezt mondta neki: - Elég neked, ha keresel és nem találsz, nagyon nem bölcsen cselekedtél. Nem tudod, hogy a tied vagyok? Ne szomoríts meg engem!” (EThI IV, 1–V, 3)

Először is nézzük csak meg a nép ezen kérdését: „Honnét származik ez a gyermek, hogy minden szava megvalósult tett?” (IV, 1), melyet egyben kissé úgy is tekinthetnénk, mint egy visszautalás az előző részben történetekre, ahol a gyermek Jézus „Távozzatok!” szavára a sárból formált verebek életre keltek és elrepültek, s talán még minden más olyan

csodás eseményhez is köthető a kérdés, mely Jézus szava nyomán történt. Valamint még az a gondolat, amit felfedezhetünk ebben a kérdésben, akár a teremtésre is utalhat, így Jézus isteni hatalmának témáját közelíti meg, illetve még fel is idézheti bennünk a zsolttáros szavait, miszerint „Félje az Urat az egész föld, remegjen előtte a földkerekség minden lakója! *Mert ő szólt, és meglettek, parancsolt, és létrejöttek.*” (Zsolt 33, 8–9) – a két helyet pedig együtt vizsgálva, úgy is értelmezhetjük az apokrif eseményeit, mint amik által a szerző arra törekszik, hogy úgy mutassa be a gyermek Jézust, mint akinek szavait maguk a létrejött, megvalósult tettek követik, csak úgy, mint ahogyan a zsolttáros is leírja, hogy az Úr szavait is történések, „létrejövések” követték. Sőt, gondolatban még az apokrifból idézett rész mellé vehetjük a következőt is, ugyancsak ebből a részből: „Az t mondogatták róla, hogy minden szó, amit kimondott, akár jó, akár rossz, tette vált és csodává lett.” (V, 2) – a gondolati hasonlóságok egyértelműek.

Illetve ugyancsak ez a kérdés nemcsak Jézus tetteire és erejére vonatkozik, hanem a származását is érinti. A kanonikus evangéliumok is tartalmazznak egy ehhez eléggé hasonló kérdést – már, ami a kérdés első felét illeti: „[Pilátus] Újra bement a helytartóságra, és megkérdezte Jézustól: »*Honnét való vagy te?*« Jézus azonban nem adott neki feleletet.” (Jn 19, 9). Itt most nem fejtegetjük bővebben a Jézus származásával kapcsolatos kérdést, hanem az 5. fejezetben külön tárgyalni fogjuk az apokrifben is fellelhető preegzisztencia gondolatával együtt Jézus származását, és ott majd rendszerezettebben láthajtuk a vonatkozó részeit az apokrif gyermekség evangéliumnak.

Egy újabb apró hasonlóság fedezhető fel a nép ezen szavaival kapcsolatosan: „Vagy pedig tanítsd meg őt, hogy áldjon és ne átkozzon, mert megöli a gyermekeinket!” (IV, 2). Idézzük csak a Róm 12, 14-et: „Áldjátok azokat, akik üldöznek titeket; áldjátok és ne átkozzatok!” Az „áldjon és ne átkozzon”, illetve az „áldjátok, és ne átkozzatok” hasonlósága egyértelmű számunkra, viszont az apokrif szerzőjének szándéka már kevésbé, de nem kizárt, hogy meríthetett a páli levélből.

Végül még kitérünk a következőre, az V, 2-ben található részre is: „József pedig, látva, hogy Jézus ilyeneket cselekedett, felkelt, megfogta a fülét, és nagyon meghúzta.” Bár ennek a részletnek nincs párhuzama a kanonikus evangéliumokban, sőt még szentírási vonatkozást sem nagyon találhatunk, mégis kiemeltük egy érdekesség miatt: bizonyos kéziratok (és így bizonyos kiadások) úgy hozzák egy másik apokrif szövegét, vagyis

Józsefnek, az ácsnak a történetét, hogy József a halálos ágyán feküdvé visszaemlékezik életére, és ott bocsánatot kér Jézustól, amiért meghúzta a fülét.⁵⁰

3.1.3. Az első tanítónál (VI, 1–VIII, 2)

Mivel a most tárgyalandó rész elég terjedelmes – és hosszúságához mérten relatív kevés szövegrész releváns vizsgálódásunk kapcsán –, ezért ezt nem fogjuk teljes egészében idézni és úgy szemügyre venni, hanem csak azokat a részleteket emeljük ki, melyeknek felfedezhetjük szentírási párhuzamait, vonatkozásait. Ezen rész kezdetén olvashatjuk, hogy Zákeus tanító felajánlotta Józsefnek, hogy tanítaná a fiát, aztán ahogy elvitte magával, és tanítani kezdte, így szólt hozzá Jézus:

„Te, aki az Alfa lényegét sem ismered, hogyan tanítasz másokat a Bétára? Képmutató! Tanítsd meg előbb az Alfát, ha tudod, és akkor majd hiszünk neked a Bétával kapcsolatban.”
(VI, 3)

Ebből a részből a „képmutató” szót emeljük ki, hiszen a felnőtt Jézus is sokszor nevezte így főleg az írástudókat és farizeusokat – a példa kedvéért idézünk is egy ilyen helyet: „Jaj nektek, képmutató írástudók és farizeusok, mert bezárjátok a mennyek országát az emberek előtt. Ti magatok nem mentek be, és akik be szeretnének menni, azokat sem hagyjátok bemenni.” (Mt 23, 13). A kanonikus evangéliumokban is többször használta Jézus feddésként.

A továbbiakban olvasható, amint a gyermek Jézus elmagyarázza Zákeusnak az Alfa felépítését és lényegét, mire a tanító kétségbeesett a gyermek okosságán – ezt követő szavaiból idézünk:

„²Vedd vissza tőlem, kérlek, testvérem, József, mert nem tudom elviselni szigorú tekintetét, világos szavát, még egyetlen alkalommal sem. Ez a gyermek nem földi születésű, ez még a tüzet is képes megfékezni. Ez talán még a világ megalkotása előtt született. Milyen anyaméh hordozta ezt, milyen anyaöl táplálta?” (VII, 2)

Kiemelendők Zákeusnak azon szavai, melyek szerint Jézus nem földi születésű, hogy talán még a világ megalkotása előtt született. Ezekkel a gondolatokkal ismét a preegzisztencia gondolatánál, illetve Jézus isteni származásánál járunk, illetve gondolatilag hasonlít a Kol 1, 15-höz: „Ő [Krisztus] a láthatatlan Isten képmása, és minden teremtmény elsőszülöttje.” Zákeus azon kérdése, hogy „Milyen anyaméh hordozta

⁵⁰ Bādiliṭā-nél ezt olvashatjuk: „Dar eu Te-am tras de urechi și Ți-am zis: »Ai grijă ce faci, fiule!«” (XVII, 13 in: *Viața lui Iosif tâmplarul*, (trad. Cristian Bādiliṭă), in: BĂDILIȚĂ, Cristian (ed.): *Evangheliile apocrife*, Polirom, h.n. ³2002, 102–120.), míg Adamiknál így olvashatjuk ezt a részt: „Akkor hozzád léptem, kézen fogtalak, és azt mondtam: »Fiam, vigyázz magadra.«” (17. fej. in: *Józsefnek, az ácsnak a története*, (ford. Jelenits István), in: ADAMIK Tamás (szerk.): *Csodás evangéliumok*, Telosz, Budapest 1996.)

ezt, milyen anyaöl táplálta?”, eszünkbe juttathatja a Lk 11, 27-et, melyben egy asszony így kiáltott fel a tömegben: „Boldog a méh, amely hordozott, és az emlők, amelyeket szoptál!”

Aztán az következik, hogy az ott lévő zsidók vigasztalni kezdik a csalódott Zákeust, mire a gyermek Jézus a következőket mondja:

„¹(...)Nos hát, hogy szerencsétlenséged ne legyen haszontalan, lássanak a szívükben vakok! Én fentről jöttem ide, azért, hogy megátkozzam és felfelé hívjam őket, ahogyan megparancsolta nekem az, aki miattatok küldött engem. ²Mihelyt pedig a gyermek befejezte beszédét, tüstént meggyógyultak mindazok, akiket átka lesújtott. Ettől fogva aztán senki sem merészelt megharagítani, nehogy az átka elérje, és nyomorékká váljék.” (VIII, 1–2)

Ebből a részből kiemeljük a gyermek Jézus azon szavait, melyek így hangoznak: „én fentről jöttem ide”, illetve „ahogyan megparancsolta nekem az, aki miattatok küldött engem”. Ezzel ismét az Atyától való származás gondolatánál, témájánál tartunk. Az első idézett szava Jézusnak a következő jánosi gondolatot tükrözi: „Ti innen alulról vagytok, én meg felülről, vagyok. Ti ebből a világból vagytok, én azonban nem vagyok ebből a világból.” (Jn 8, 23), míg a második hasonulást mutat a következőhöz: „Márpedig én nem magamtól jöttem, hanem az küldött engem, aki Igaz, akit ti nem ismertek. Én ismerem őt, mert tőle vagyok, és ő küldött engem.” (Jn 7, 28c–29).

3.1.4. Játék a tetőn és favágás (IX, 1–X, 2)

Ezen rész kezdetén egy ház tetejéről leesik egy ott játszó gyermek, akit végül Jézus feltámaszt. Valamennyire hasonlít az ApCsel 20, 9-hez, ugyanis ott is megjelenik egy tetőről leeső, meghaló, majd később feltámasztott gyermek: „Közben egy Eutíchosz nevű fiút, aki az ablakban ült és mély álomba merült, mert Pál hosszan beszélt, az álom elnyomta, leesett a harmadik emeletről, és holtan szedték fel.”

Érdekességképpen még annyit kiemelünk ebből a részből, hogy egyedül ebben a részben nevezi valaki „Uram”-nak Jézust – nem mellesleg egy feltehetőleg vele nagyjából egykorú játszótársa.

3.2. A hatéves Jézus (XI, 1–2)

A hatéves Jézussal kapcsolatosan egy történetet mesél el az apokrif: Mária elküldte fiát vizet meríteni – itt éppen csak annyit jegyzünk meg, hogy talán egy újabb kis érdekes részlet, hogy *Jakab protoevangéliumában* Máriát vízmerítés közben köszöntötte az angyal, hogy megossza vele a fogadás örömhírét (vö. PJ XI, 1). Emellett pedig még azt az apró részletet említhetjük, amely megjelenik a Lk 2, 19-ben („Mária pedig megjegyezte mindezeket a dolgokat, és el-elgondolkodott rajtuk szívében.”), valamint az 51b-ben is

(„Anyja megőrizte szívében mindezeket a szavakat.”), mely az apokrif megszövegezésében így olvasható: „[Édesanyja] megőrizte magában azokat a rejtélyes dolgokat, amelyeket szeme láttára cselekedett.” (XI, 2).

3.3. A nyolcéves Jézus (XII, 1–XVIII, 2)

3.3.1. Józseffel (XII, 1–XIII, 2)

„XII. ¹Egy másik alkalommal a vetés idején kiment a gyermek apjával együtt, hogy gabonát vessenek a földjükbe. Miközben az apja vetett, a gyermek is elvetett egyetlen szem gabonamagot. ²Amikor pedig learatta és kicsépelte, száz vékája lett, és a falu minden szegényét a szérűre hívta, és nekik ajándékozta a gabonát. József pedig a maradék gabonát vitte el. Nyolcéves volt Jézus, amikor ezt a csodát művelte. XIII. ¹Édesapja ács volt, és abban az időben ekéket meg jármokat készített. Egy gazdag embertől azt a megrendelést kapta, hogy egy ágyat készítsen neki. Mivel azonban az egyik deszka rövidebb volt, mint az úgynevezett ellenpárja, és nem tudták, mitévők legyenek, a gyermek Jézus azt mondta az apjának: - Tedd le a két fát egymás mellé, és a közepétől számítva az egyik végén igazítsd azokat egyenlő hosszúságúra! ²József tehát azt tette, amit a gyermek mondott neki. Jézus pedig odaállt a másik oldalra, és megragadta a rövidebbik fát, majd kihúzva azt a másikkal egyenlő méretűvé tette. Látva ezt József, az apja, elcsodálkozott, majd átölelte a gyermeket és megcsókolta: - Boldog vagyok, hogy ezt a gyermeket adta nekem Isten.” (ETHI XII, 1–XIII, 2)

A gyermek Jézus is kiment apjával vetés idején, és ő is elvetett egyetlen szem gabonát, melyből aztán száz vékányi termés lett. A Lk 16, 7-ben ugyancsak találkozunk a száz véka búza kifejezéssel, ugyanis ennyi tartozása volt a példabeszédben szereplő adósnak is. A magvetőről szóló példabeszédben pedig ugyancsak megjelenik a százszoros termés gondolata (vö. Mk 4, 1–9 és ph).

Ahogyan a kanonikus evangéliumokban Józsefre ácsként hivatkoznak (vö. Mt 13, 55a), úgy itt is azt olvashatjuk, hogy Jézus édesapja ács volt. Az *Arab gyermekségevangelium*⁵¹ is átveszi módosítva a megrendelésre készítendő munka történetét: „Egy napon maga Jeruzsálem királya hívatta magához őt [Józsefet]. »József, azt kívánom, hogy készíts nekem egy trónszéket...«” (39. fejezet), illetve *Pseudo-Máté evangéliuma*⁵² is átvette: „S mivel József ács volt, és a fából mást sem készített, mint igát az ökröknek, ekéket és a föld megmozgatására alkalmas szerszámokat, továbbá faágyakat, egy ifjú történetesen hat láb hosszú ágy készítésével bízta meg.” (37. fejezet).

⁵¹ *A Megváltó gyermekségének arab evangéliuma*, (ford. Tóth Klára), in: ADAMIK Tamás (szerk.): *Csodás evangéliumok*, Telosz, Budapest 1996.

⁵² *Pseudo-Máté evangéliuma*, (ford. Bollók János), in: ADAMIK Tamás (szerk.): *Csodás evangéliumok*, Telosz, Budapest 1996.

3.3.2. A második tanítónál (XIV, 1–3)

Ebből az epizódból Jézus hallgatásának motívumát emeljük ki: „[A tanító] hosszú ideig foglalkozott vele, de a gyermek nem felelt neki.” A kanonikus evangéliumokban is megjelenik ez a motívum, mégpedig Jézus szenvedéstörténetének leírásában (vö. Mt 26, 62–63; 27, 12–14; Mk 14, 60–61; 15, 4–5; Lk 23, 9; Jn 19, 9). Valamint még azt is olvashatjuk ebben a részben, hogy „a tanító feldühödött, és a fejére ütött”, amely motívumként ugyancsak fellelhető a Jézus szenvedéstörténetében (vö. Mt 26, 67; Mk 14, 65; Jn 18, 22).

3.3.3. A harmadik tanítónál (XV, 1–4)

Lukács evangéliumában (4, 16–22) olvashatjuk, amint Jézus egy szombati napon bemegy a zsinagógába, ott felolvass Izajás könyvéből, majd beszédet mond az ott lévőkhöz. Ehhez hasonlít az apokrif ezen részének 2. verse: a gyermek Jézus az iskolába belépve elvesz egy könyvet, majd olvasni kezd (bár nem épp azt, amit ír a könyvek), s így mintegy ő is beszédet mondott, akit a tömeg hallgatott, és csodálkoztak rajta.

3.3.4. Különböző csodák (XVI, 1–XVIII, 2)

A most következő részben elég sok hasonlóság, párhuzam felfedezhető: több elemet átemel(hetett) a naini ifjú (Lk 7, 11–17) és Jairus lányának feltámasztásáról (Mk 5, 21–24.35–43 és ph.) szóló történetekből, de előtte még olvashatjuk, hogy Jézus kiment Jakabbal fát gyűjteni:

„¹Egyszer elküldte József a fiát, Jakabot, hogy fát gyűjtsön, és hozza haza. A gyermek Jézus is a nyomába szegődött. Miközben pedig Jakab a rózsét gyűjtötte, egy vipera megmarta Jakab kezét. ²Elterült a földön, és már a végét járta. Ekkor odament Jézus, és ráfűjt a harapásra. A betegsége azonnal megszűnt, az állat pedig kipukkadt. Jakab viszont tüstént meggyógyult.” (XVI. fejezet)

József fiaként említi Jakabot, vagyis Jézusnak „testvéreként” – ahogyan erre a kanonikus evangéliumokban is találhatunk utalást (vö. Mk 6, 3; Mt 16, 55) –, akit megmarta egy vipera – ami felidézheti bennünk azt az esetet, amikor Pált is megmarta egy vipera (vö. ApCsel 28, 1–6). Ezt követően olvashatunk egy gyermek haláláról, akit a gyermek Jézus feltámasztott:

„¹Ezek után József szomszédságában meghalt egy beteg gyermek, az édesanyja pedig nagyon sírt. Meghallotta Jézus, hogy nagy gyász és jajveszékelés támadt, ezért gyorsan átfutott a szomszédba. Amikor ott találta a meghalt gyermeket, megérintette a mellét, és azt mondta: - Neked mondom, kisgyermek, ne halj meg, hanem élj és légy az édesanyáddal! Az pedig felnézett és elmosolyodott. Azt mondta Jézus az asszonynak: Emeld őt fel, adj neki tejet, és emlékezz rám! ²Az ott álló sokaság elcsodálkozott, amikor látta ezt, és ezt mondták: - Ez a gyermek valóban vagy Isten, vagy Isten angyala, hogy minden szava megvalósult tett! Akkor Jézus elment onnan, és más gyermekekkel játszott.” (XVII. fejezet)

Az apokrif által leírt történetben, valamint a naini ifjú és Jairus lányának feltámasztásának történetében közös, hogy mindhárom elbeszélésben egy fiatal halála szerepel: „egy beteg gyermek”, „egy özvegyasszony egyetlen fia” (Lk 7, 12), valamint Jairus lánya, aki tizenkét éves volt Lukács szerint (vö. 8, 42). Az apokrif szerint a gyermek halálát „nagy gyász és jajveszékélés” követte, hasonlóan Jairus lányának halálához, ahol a ház előtt tolongtak a hevesen sírók és jajgatók (Mk 5, 38) – illetve hasonlóra lehet gondolni, hasonló képet lehet elképzelni Lukácsnál is, ahol a „város sok lakosa kísérte” (7, 12) a halott fiút. A csoda véghezvitelekor Jézus megérinti a halott gyermek mellét az apokrif elbeszélésben – a megérintés, fizikai kontaktus megjelenik Márknál is (5, 41). Ugyancsak közös mindhárom történetben, hogy Jézus szól a halotthoz – sőt, még a formula is hasonló⁵³ –, valamint hogy Jézus szavait azonnali cselekvés követi. Egy újabb hasonlóság fedezhető fel Jézus apokrifbeli szavai („és légy az édesanyáddal!”), valamint azon tette között, amikor átadta a naini ifjút anyjának (vö. Lk 7, 15). Ahogy Jairus lányának feltámasztása után felszólította a szüleit, hogy adjanak neki enni (vö. Mk 5, 43), úgy az apokrif elbeszélésében is azt olvashatjuk, hogy az édesanyja eledelül adjon gyermekének tejet.

Az apokrif XVIII. fejezetében a gyermek Jézus egy újabb csodájáról olvashatunk: egy házépítés során meghalt embert támaszt fel a következő szavakkal: „Neked mondom ember, hogy kelj fel, s tedd a dolgodat!” (1. v.) Ez ugyancsak hasonlatos a Jairus lányának, illetve a naini ifjú feltámasztásakor elhangzott szavakhoz: „Kislány, mondom neked, kelj fel!” (Mk 5, 41), illetve „Ifjú! Mondom neked: kelj föl!” (Lk 7, 14).

3.4. A tizenkét éves Jézus (XIX, 1–5)

Az utolsó (XIX.) fejezet történései nem ismeretlenek számunkra, hiszen az apokrif a lukácsi történetet idézi fel, és módosítja kissé, mely a tizenkét éves Jézus jeruzsálemi templombeli látogatását, illetve egyéb történéseket meséli el. Ennél a résznél az apokrif szövege mellett idézni fogjuk teljes egészében Lukács beszámolóját is (2, 41–52), hogy könnyebb legyen az összehasonlítás:

„¹Amikor pedig tizenkét éves volt, a szülei szokás szerint Jeruzsálembe mentek a pászka ünnepére, útítársaikkal együtt. A pászka elmúltával aztán hazafelé indultak. Miután szülei elindultak haza, a gyermek Jézus visszatért Jeruzsálembe. A szülei azonban úgy vélték, hogy az útítársak között van. ²Miután már egynapi járóföldet megtettek, keresni kezdték őt rokonaik között, de mivel nem találták, aggódva visszamentek, hogy megkeressék. Három

⁵³ „Neked mondom, kisgyermek...” (IGT XVII, 1); „Kislány, mondom neked...” (Mk 5, 41); „Ifjú! Mondom neked...” (Lk 7, 14).

nap múlva meg is találták, amint ott ült a templomban az írástudók között: a Törvényt hallgatta, és kérdezgette őket. Mindnyájan figyeltek rá, és csodálkoztak, hogy gyermek letére elnémította a véneket és a nép tanítóit, megmagyarázva a Törvény fő pontjait és a próféták példázatait. ³Ekkor Mária, az édesanyja hozzá lépve ezt mondta neki: - Miért tetted ezt velünk, fiam? Íme fájdalommal kerestünk téged. - Jézus így válaszolt nekik: - Miért kerestek engem? Nem tudjátok hogy az én Atyám dolgaiban kell lennem? ⁴Az írástudók és a farizeusok ezt mondták: - Te vagy az édesanyja ennek a gyermeknek? - Ő azt felelte: - Én vagyok. - Akkor azt mondták neki: - Boldog vagy te az asszonyok között, hogy így megáldotta Isten méhed gyümölcsét! Ilyen dicsőséget, ilyen erényt és bölcsességet ugyanis sohasem láttunk, sem nem hallottunk. ⁵Ekkor Jézus felkelt, követte az édesanyját, és engedelmeskedett szüleinek. Édesanyja pedig gondosan megőrizte szívében mindezeket az eseményeket. Jézus pedig szépen haladt előre bölcsességben, életkorban és kegyelemben. Övé a dicsőség örökkönörökké! Ámen.” (ETHI XIX, 1–5)

„⁴¹A szülei pedig minden évben elmentek Jeruzsálembe a Húsvét ünnepére. ⁴²Mikor azután tizenkét esztendő lett, fölmentek mindnyájan Jeruzsálembe az ünnepi szokás szerint. ⁴³Amikor elteltek az ünnepnapok és már visszatérőben voltak, a gyermek Jézus ottmaradt Jeruzsálemben, és nem vették észre a szülei. ⁴⁴Úgy gondolták, hogy az úti társaságban van. Megtettek egy napi utat, s akkor keresték őt a rokonok és az ismerősök között. ⁴⁵Mivel nem találták, visszatértek Jeruzsálembe, hogy megkeressék. ⁴⁶És történt, hogy három nap múlva megtalálták őt a templomban, amint a tanítók közt ült, hallgatta és kérdezte őket. ⁴⁷Mindnyájan, akik hallották, csodálkoztak okosságán és feleletein. ⁴⁸Mikor meglátták őt, elcsodálkoztak, és anyja ezt mondta neki: »Fiam! Miért tetted ezt velünk? Íme, apád és én bánkódva kerestünk téged.« ⁴⁹Ő pedig ezt felelte nekik: »Miért kerestetek engem? Nem tudtátok, hogy nekem az én Atyám dolgaiban kell lennem?« ⁵⁰De ők nem értették meg, amit nekik mondott. ⁵¹Akkor hazatért velük. Elment Názáretbe, és engedelmeskedett nekik. Anyja megőrizte szívében mindezeket a szavakat. ⁵²Jézus pedig növekedett bölcsességben, korban és kedvességben Isten és az emberek előtt.” (Lk 2, 41–52)

A történet alaphelyzete ugyanaz: a tizenkét éves Jézus szüleivel elmegy Jeruzsálembe, hogy részt vegyen az ottani húsvéti ünnepen, melynek elmúltával hazaindul a szent család. Egy kisebb módosítás már itt felfedezhető: Lukács szerint, mikor Jézus szülei hazaindultak Jeruzsálemből, ő ott maradt, míg az apokrif úgy számol be az eseményekről, hogy a gyermek Jézus elindult hazafele szüleivel, majd visszatért Jeruzsálembe.

Innentől ismét megegyezik a két elbeszélés a történések leírásában: szülei észreveszik, hogy Jézus nincs velük, így keresni kezdik őt a rokonok és utazótársak között, de nem találják, ezért visszamennek Jeruzsálembe, ahol aztán háromnapos keresés után megtalálják a templomban a tanítók között, akiket hallgatott és kérdezgetett, és akit mind csodáltak az ott lévők. Itt az apokrif egy kisebb megjegyzést fűz a helyzethez, hiszen Lukácsnál azt olvashatjuk, hogy a tanítók „okosságán és feleletein” (2, 47) csodálkoztak, míg az apokrif azzal egészíti ki a tanítók csodálkozásának megindoklását, „hogy gyermek letére elnémította a véneket és a nép tanítóit, megmagyarázva a Törvény fő pontjait és a próféták példázatait.” (XIX, 2). Feltételezzük, az apokrif szerzőjének szándékában áll(hatot)t még inkább kihangsúlyozni és felhívni az olvasóság figyelmét a gyermek Jézus

kivételes okosságára, tudására tizenkét éves korában, kiemelni szellemi fölényét a vénekkal és tanítókkal szemben, aki már akkor képes volt olyan feleleteket adni, és úgy magyarázni a Tórárt (és nemcsak), hogy még az írástudó vének és tanítók is csak némán figyeltek rá és csodálkoztak szavain.

Ezt követően mindkét beszámoló szerint Mária kérdőre vonja fiát, hogy miért cselekedte mindezt, mire olvashatjuk a gyermek Jézus jól ismert válaszát: „Nem tudjátok, hogy az én Atyám dolgaiban kell lennem?” (ETHI XIX, 3; vö. Lk 2, 49), ami után következik egy rész, melyet az apokrif kiegészítésként adott hozzá az alap lukácsi történethez: a XIV 4-et. Ebben az írástudók és farizeusok kérdezik Máriától, hogy az ő gyermeke az, aki elnémította őket a Törvény magyarázatával, majd elhangzik részükről a számunkra már ismerősen csengő: „Áldott vagy te az asszonyok között, és áldott a te méhednek gyümölcse!” (Lk 1, 42) felkiáltás módosított és bővített változata. Bár Lukácsnál ez nem a farizeusok és írástudók szájából hallható, sőt még csak nem is a templomban kerül erre sor, hanem Erzsébet szavai ezek, amikor az állapotos Mária meglátogatta őt. Illetve még gondolati hasonlóság felfedezhető a Lk 11, 27-tel kapcsolatosan, ahol egy asszony szájából elhangzik, hogy „Boldog a méh, amely hordozott...” Az apokrif módosított és bővített verziója így hangzik: „Boldog vagy te az asszonyok között, hogy így megáldotta Isten méhed gyümölcseit! Ilyen dicsőséget, ilyen erényt és bölcsességet ugyanis sohasem láttunk, sem nem hallottunk.” Az apokrifben olvasható válasz második fele pedig utal arra, amit Lukács is és az apokrif is megemlít, vagyis hogy „Mindnyájan, akik hallották, csodálkoztak okosságán és feleletein.” (Lk 2, 47; vö. ETHI XIX, 2b).

A rész végén az apokrif ismét nagyjából hűen követi a lukácsi beszámolót: Jézus engedelmesen követte szüleit, hazatért velük, és növekedett bölcsességben és korban.

4. Következtetések a szöveg vizsgálata alapján

Az eddigiekben megpróbáltuk felvázolni, hogy az apokrif hogyan és milyen mértékben használta fel a Szentírást: átvett/ módosított történeteket, vagy „újraalkotta” a felnőtt Jézus néhány cselekedetét és „aktualizálta” azokat a gyermekkorára, vagy beemelt bizonyos motívumok, vagy a Szentírással jellemző kifejezéseket használt.

Nagyjából ennyi lett volna az apokrif szövegének áttekintése, valamint a szentírásbeli hasonlóságok felfedezése és kiemelése. Ebben a részben megpróbáljuk megszerezni, kissé összefoglalni tematikusan a lényegesebbnek vélt részleteket.

4.1. Az életrajz műfajával kapcsolatos vonatkozások

A 2.1-es alfejezetben tárgyaltuk a műfaj kérdését, és ott említettük többek között, hogy az apokrif írás hajaz az ókori életrajzokra, ugyanis azokra jellemző, hogy olyan történeteket írnak le a nagy emberek gyermekkorából, melyek már előre vetítik a hős felnőttkori nagyságát, valamint olyan tulajdonságokkal ruházták fel őket, melyek általában felnőttekre voltak jellemzők.

Az apokrif következő történeteiben fedezhetünk fel ilyen előreutalásokat, melyeknek van valamilyen evangéliumi párhuzama, melyek kapcsolatba hozhatók az evangéliumokban leírt felnőtt Jézus tetteivel:

- a) parancsol a vizeknek (II, 1) – a vihar lecsendesítése (Mk 4, 35–41 és ph.);
- b) a szombat megszenteltelenítése a sár madarak elkészítésével (II, 2–3) – a szombat megszenteltelenítése különböző csodák, gyógyítások által (Mk 3, 1–6; Lk 13, 10–17; Jn 9, 1–17; stb.);
- c) Annás írástudó fiának megátkozása (III, 2) – a fügefafa megátkozása, kiszáritása (Mk 11, 12–14; Mt 21, 18–19);
- d) felolvasás az iskolában, majd csodálkoznak beszédén, tanításán (XV, 2) – felolvasás Izajás próféta tekercséből a zsinagógában, a hallgatóság csodálkozása (Lk 4, 16–22);
- e) egy beteg gyermek feltámasztása (XVII, 1) – a naini ifjú (Lk 7, 11–17) és Jairus lányának feltámasztása (Mk 5, 21–24.35–43 és ph).

Illetve a gyermek Jézus kivételes bölcsessége, okossága, korához képest meglepő feleletei azok a tulajdonságok, melyekre azt mondhatjuk, hogy inkább felnőttekre jellemzőbbek és kivételesnek számítanak egy gyermeknél. Annyira kimagaslóan van ábrázolva az apokrif evangéliumban Jézus gyermeki „csoda” volta, hogy inkább úgy kellene mondanunk, hogy az apokrif csodagyermekként próbálja bemutatni a gyermek Jézust.

4.2. A gyermek Jézus és a Ter 1–3

Egy érdekes észrevételt fogunk most ismertetni Aasgaard részéről, amit már részben érintettünk a 3.1.1-es alfejezetben és most bővebben is kifejtünk, ugyanis utaltunk arra a felfedezhető hasonlóságra, melyet a folyó vizek összegyűjtése és a teremtés, illetve a madarak megformálása és az ember megformálása között fedezhetünk fel. Aasgaard a

következő – általa „bibliai beszámolók visszhangjai”-nak nevezett – hasonlóságokra hívja fel a figyelmet:

- a) *[A gyermek Jézus] a folyó vizet kis gödrökbe gyűjtötte, és tüstént tisztává is tette, mindezt pedig egyetlen szavával parancsolta meg a vizeknek.*
- 1) a Ter 1–2-t tükrözi, ugyanis ahogyan a teremtéskor Isten az ősállapotból, öskáoszból (Ter 1, 2) rendet teremtett és az ellenőrzése alá vonta azt, úgy a gyermek Jézus is rendet tett a körülötte lévő „káoszból”: megtisztította a vihar után⁵⁴ összegyűlt vizeket;
 - 2) ahogyan „Isten szólt” (Ter 1, 3.6 stb.), és az előbb említett rendet megalkotta szavával, úgy a gyermek Jézus is egyetlen szavával parancsolt a vizeknek;
 - 3) ahogyan Isten a hatnapos teremtéstörténetben elválasztotta, „elrendezte” a boltozat feletti és alatti vizeket, valamint egy helyre gyűjtötte a boltozat alatti vizeket (Ter 1, 6–10), úgy ehhez hasonlóan a gyermek Jézus is gödrökbe gyűjtötte össze a vizeket és elválasztotta azokat;
- b) *Puha sarat készített, abból tizenkét verebet formált* – ahogyan a második teremtéstörténetben olvashatjuk, Isten a föld agyagából teremtette meg az embert (vö. Ter 2, 7), úgy ennek mintájára formálja meg a madarakat puha sárból (vagy agyagból) a gyermek Jézus is;
- c) *[Annás írástudó fia] kezébe vett egy fűzfaágat, majd azzal elvezette a vizet (...) [Jézus] azt mondta neki: - Te kártékony, istentelen és esztelen, mit vétettek neked a gödrök és a víz? Íme, most te is elszáradsz, mint a fa, s nem hozol lombot, sem gyökeret, sem gyümölcsöt.*
- 1) Annás írástudó fia úgy jelenik meg az apokrif történetében, mint ahogyan a kígyó a teremtést követően a kertben: egy betolakodó (vö. Ter 3, 1), aki megzavarja, megtöri az alkotott rendet, kritizálja azt (vö. Ter 3, 4–5) – illetve hasonlóan egy kritizáló betolakodónak lehet tekinteni a korábban említett zsidót, aki jelentette Józsefnek, hogy Jézus mit tett szombaton, vagyis kritizálta a gyermek Jézus „teremtő” (rendalkotó) művét, tevékenységét, akár csak a kígyó tette Isten teremtésével kapcsolatosan;

⁵⁴ A görög B változat alapján.

- 2) az alkotott rend kritizálását, megzavarását követően a gyermek Jézus megátkozza Annás írástudó fiát, akárcsak ahogyan Isten megátkozta a kígyót, miután az megtörte a teremtés rendjét (vö. Ter 3, 14–15).

4.3. Az EThI és a Lukács-evangélium

Már csak a tizenkét éves Jézus a templomban történet átemelésével és felhasználásával sejthető számunkra, hogy az apokrif szerzője a legtöbbet Lukács evangéliumából inspirálódott. Először levonunk néhány következtetést, mely főként az apokrif XIX. fejezetét érinti, vagyis azt nézzük meg, hogy a tizenkét éves Jézus a templomban történet apokrifbeli változata alapján mit mondhatunk el az EThI Lukács evangéliumához való viszonyáról:⁵⁵

- a) az apokrif szerzője általában hűen követi Lukácsot, amikor a Lk 2, 41–52-t reprodukálja;
- b) amikor eltér a lukácsi beszámolótól és bővíti azt, akkor azt olyan céllal teszi, hogy hangsúlyozza az általa fontosnak vélt témákat, kérdéseket;⁵⁶
- c) az, hogy az apokrif szerzője ezt a történetet beépíti saját művébe, ezt használja lezárásként, arra enged következtetni, hogy abban a korban a Lukács-evangélium már tekintélyt szerzett magának a keresztények körében (akkor is, ha még nem volt akkor kanonikusnak tekinthető);
- d) inkább emlékezetből idézi fel és használja a Lk 2, 41–52-t, mint hogy egy írott verziót ismert és használt volna fel;
- e) mivel Lukácstól más részeket is beépít a saját reprodukciójába (pl. 1, 42; 11, 27), ezért feltételezhető, hogy Lk más részeit is ismerte.

Emellett, egészben nézve és véve az apokrifben fellelhető lukácsi vonatkozásokat, Aasgaarddal együtt még néhány következtetést levonhatunk:⁵⁷

- a) a Lukács-evangélium volt/lehetett az apokrif szerzőjének, fő/elsődleges forrása (kimutattuk, hogy a Lk 1–4-et, 7-et, illetve 11-et ismerhette a legjobban, ugyanis ezekből a fejezetekből találhatunk több átvételt, párhuzamot az apokrifben);

⁵⁵ Aasgaardtól vesszük át ezeket a következtetéseket (vö. AASGAARD: *The Childhood of Jesus*, 118.)

⁵⁶ „... particularly about Jesus’ parents’ understanding of him, the interpretation of Scripture, and the role of Jesus himself. The expansions are not contrastive or polemical, however, but very much on a level with Luke, both as concerns style, vocabulary, and viewpoints. Thus, IGT appears to intend to unfold what is implicit in Luke.” (AASGAARD: *The Childhood of Jesus*, 118.)

⁵⁷ vö. AASGAARD: *The Childhood of Jesus*, 132–133.

- b) ezt erősíti meg az is, hogy az egyértelműbb átvételek mellett találhatunk még olyan kifejezéseket, stilisztikai elemeket, melyek arra utalnak, hogy az apokrif szerzője ismeretes lehetett a teljes Lukács-evangéliummal;⁵⁸
- c) mivel nem tudni pontosan, hogy tulajdonképpen milyen mértékű is volt az előbb említett ismeretsége az apokrif szerzőjének a Lukács-evangéliumról, ezért az előbbi két pont alapján az látszik helyénvalónak, ha azt a következtetést vonjuk le (és egyben megerősítjük az előbbi következtetéseink közötti d) pontot), hogy az apokrif szerzője, bár ismerte Lk-t, emlékezetből idézte és használta azt fel.

Tony Chartrand-Burke úgy vélekedik, hogy az apokrif azon törekvései, hogy kiegészítse Lukács beszámolóját Jézus gyermekkoráról újabb történetekkel, illetve hogy kibővítette a tizenkét éves Jézus a templomban epizódot, arra enged következtetni, hogy az apokrif szerzője elégedetlen volt Lukács munkájával, és az ő Jézus-ábrázolásával. Az apokrif szerzőjének ezen elégedetlensége miatt Chartrand-Burke úgy látja, hogy a szerző nem egyszerűen kiegészítette, hanem megpróbálta tovább is fejleszteni Lukács evangéliumát – ahogyan ő megfogalmazta: „A probléma egyszerű: más, ókori életrajzbeli tiszteletre méltó alakokhoz képest, Lukács Jézusa nem elég erős, nem elég határozott és nem elég bölcs.”⁵⁹ Erre a legjobb példa a Lk 2, 41–52 és a EthI XIX. összehasonlítása: ugyanis Lukács Jézusa „csak” üldögélt a tanítók között, „hallgatta és kérdezte őket” (2, 46), illetve az ott lévők „csodálkoztak okosságán és feleletein” (2, 47), míg az apokrifbeli Jézus „gyermek léte elnémította a véneket és a nép tanítóit, megmagyarázva a Törvény fő pontjait és próféták példázatait” (XIX, 2), akivel kapcsolatosan ezt mondták az írástudók és farizeusok: „Ilyen dicsőséget, ilyen erényt és bölcsességet ugyanis sohasem láttunk, sem nem hallottunk.” (XIX, 4). Vagyis kiemelkedően fontos az apokrifben Jézusnak ez a felsőbbrendű, sőt emberfeletti tudása, ami nemcsak a XIX. fejezetben mutatkozik meg, hanem azokban a részekben is ez kerül előtérbe, amikor a gyermek Jézus elkerül valamelyik tanítóhoz.⁶⁰

4.4. Az EthI és a János-evangélium

A Lukács evangéliumával való összevetést követően hasonlóan megpróbálunk néhány következtetést levonni az apokrif és János evangéliumának kapcsolatára vonatkozóan is, de még ezt megelőzően helyet adunk egy összegzésnek, melyben

⁵⁸ Néhány sajátosságot mi is érintettünk a 3. fejezet elején, de bővebben lásd: AASGAARD: *The Childhood of Jesus*, 113–132.

⁵⁹ CHARTRAND-BURKE: *Completing the Gospel*, 113.

⁶⁰ vö. CHARTRAND-BURKE: *Completing the Gospel*, 109–115.

összegyűjtjük az apokrif preegzisztenciával, Jézus származásával, valamint az Atyától való küldetésével kapcsolatos helyeit (ami majd hasznunkra lesz, amikor a következő fejezetben bővebben kitérünk a téma teológiai megközelítésére is).⁶¹

- a) „Honnét származik ez a gyermek, hogy minden szava megvalósult tett?” (IV, 1);
- b) „Ez a gyermek nem földi születésű, ez még a tüzet is képes megfékezni. Ez talán még a világ megalkotása előtt született. Milyen anyaméh hordozta ezt, milyen anyaöl táplálta?” (VII, 2);
- c) „Mert ez a gyermek valami rendkívüli: vagy isten, vagy angyal, vagy nem tudom, mit beszélek.” (VII, 4);
- d) „Én fentről jöttem ide, azért, hogy megátkozzam és felfelé hívjam őket, ahogyan megparancsolta nekem az, aki miattatok küldött engem.” (VIII, 1);
- e) „Ez a gyermek valóban vagy Isten, vagy Isten anyyala, hogy minden szava megvalósult tett!” (XVII, 2);
- f) „Ez a gyermek az égből való, hiszen sok lelket megmentett a halálból és fog megmenteni egész élete során.” (XVIII, 2);
- g) itt pedig a hasonló elgondolást tükröző jánosi részek: 1, 1–3; 4, 34; 7, 16.27–28; 8, 14.23; 9, 29–30; 12, 49; 14, 24; 17, 5.24; 19, 9; stb.

Most pedig Aasgaard meglátásait törekszünk összegezni, néhol kiegészíteni az EThI és Jn viszonyával kapcsolatosan:⁶²

- a) az apokrifbeli kérdések, kijelentések a gyermek Jézus származásával, kilétével kapcsolatosan („Honnét származik ez a gyermek...?” IV, 1; “ Én fentről jöttem ide, azért, hogy megátkozzam és felfelé hívjam őket, ahogyan megparancsolta nekem az, aki miattatok küldött engem.” VIII, 1; stb.), a jánosi gondolkodást tükrözik Jézus származásával kapcsolatosan (vö. Jn 3, 3;) – ez pedig azt jelenti, hogy a János-evangélium hatással volt az apokrifre;
- b) tulajdonképpen ezt erősíti az is, hogy teológiai hasonlóságok fedezhetők fel az EThI és Jn között: Jézus mint egy preegzisztens, mindenható és mindentudó ember;
- c) tehát az apokrif szerzője ismer(het)te a János-evangéliumot, vagy legalábbis annak főbb teológiai témáit – mindenképp kevésbé direkt módon használta fel

⁶¹ vö. BETSWORTH: *Children in Early Christian Narratives*, 151–152; CHARTRAND-BURKE, Tony: *Authorship and Identity in the Infancy Gospel of Thomas*, (Toronto Journal of Theology, vol. 14, issue: 1), University of Toronto Press, Toronto 1998, 34–35.

⁶² vö. AASGAARD: *The Childhood of Jesus*, 120–135.

művéhez, mint a Lukács-evangéliumot, feltehetőleg ezt is inkább hallomásból (pl. prédikációk által) ismerte;

- d) ezt az ismeretséget erősíti a gondolati és megfogalmazásbeli hasonlóság;⁶³
- e) végül mindezek alapján azt mondhatjuk el az apokrif és a János-evangélium kapcsolatáról, hogy Lk mellett Jn volt az apokrif szerzőjének másik fő forrása, ugyanis Lukácstól vette a keretet, azt próbálta kiegészíteni, de úgy tovább fejlesztve, hogy történetébe beleépített bizonyos jánosi témákat, teológiai gondolatokat – úgy is mondhatnánk, hogy a Lk-hoz ír kiegészítést enyhén jánosi stílusban.

4.5. Az ETHI és a Márk-/Máté-evangélium

Talán a fügefafa megátkozásán kívül (Mk 11, 12–14; Mt 21, 18–19) nincs olyan nem lukácsi rész, melynek lenne valamilyen apokrifbeli párhuzama. Vagyis talán egyedül csak az apokrif III, 2-es része az, amelynek van márki/mátéi párhuzama, és egyben nincs lukácsi vonatkozása. Ez alapján nehéz megállapítani azt, hogy az apokrif szerzője ismerte-e, és ha igen, akkor mennyire a Márk-, illetve Máté-evangéliumot. Ha ismerte is őket, akkor azt mondhatjuk, hogy ez az ismeretsége eléggé „távoli”, épp csak hallhatott róluk, esetleg pár részletet belőlük, így nincs olyan szoros kapcsolatban velük, mint Lukács evangéliumával vagy épp a Jánoséval.⁶⁴

4.6. Átkok és áldások

Különleges, sőt inkább szokatlan és elképzelhetetlen lehet számunkra, amikor olvassuk az apokrif azon részleteit, melyekben a gyermek Jézus átkokat mond a körülötte lévőkre: egy gyermek kiszárad, egy másik holtan esik össze, ennek szülei megvakulnak, a második tanító elveszti eszméletét és a földre esik – ezek pedig mind Jézus szavaira történtek. De azért tegyük hozzá, hogy később meg is gyógyultak mind, ugyancsak Jézus szavára.

Ha megfigyeljük, azt vehetjük észre, hogy egészen a VIII. fejezetig csak átkokat mondott a gyermek Jézus, majd Zákeus szavait követően (vö. VII, 4) elhangzik tőle az első áldás („lássanak a szívükben vakok” VIII, 1), amit aztán még több követ: Zénón feltámasztása, egy ember lábának meggyógyítása, segítség a szüleinek (vö. IX–XIII), de ismét történik valami és a gyermek Jézustól újabb átkot láthatunk: „lesújt” a második

⁶³ Ezt részletesebben kifejtve lásd: AASGAARD: *The Childhood of Jesus*, 120–125.

⁶⁴ vö. BETSWORTH: *Children in Early Christian Narratives*, 150–151; AASGAARD: *The Childhood of Jesus*, 133.

tanítóra (vö. XIV). Majd, amikor Jézus a harmadik tanítóhoz kerül, megint változás történik: Jézus újból áldani kezd (második tanító, Jakab meggyógyítása, egy gyermek, egy munkás feltámasztása, vö. XV, 4–XVIII, 2). Mi történt, amikor átokról áldásra, áldásról átokra, majd ismét átokról áldásra váltott az apokrifbeli gyermek Jézus?

- a) a VII. fejezet végén ezt mondja Zákheus: „Mert ez a gyermek valami rendkívüli: vagy isten, vagy angyal, vagy nem tudom, mit beszélek.” (4. v.), ezzel Zákheus és az ott lévők elismerik, hogy Jézus több, mint halandó, isteni természete van – ekkortól Jézus áld, és nem átkoz, valamint a tömeg csodálkozik, hódol Jézus előtt, és dicsőíti Istent;
- b) a XIV. fejezetben pedig ez történik: „Erre a tanító feldühödött, és a fejére ütött.” – vagyis Jézus újból ellenkezést tapasztal: a második tanító elutasítja, nem fogadja el, nem ismeri el tudását, tekintélyét – ismét átkozni kezd;
- c) a harmadik tanító a következőt mondja Jézusról a XV. fejezetben: „ő nagy kegyelemmel és bölcsességgel teljes” (3. v.), amivel újból azt sugallja, hogy elfogadja és elismeri (valószínűleg vele együtt a tömeg is) Jézus isteni természetét és tekintélyét, mire Jézus áldani kezd.

Vagyis azt mondhatjuk el ezek alapján, hogy Jézus tekintélyt és elismerést próbált szerezni magának: először, amíg ellenállást és elutasítást tapasztal, addig átkoz és nem sikerül kivívnia magának a tekintélyt, aztán, amint megtapasztalja Zákheus által isteni hatalmának elismerését, áldani kezd, majd egy újabb elutasítás hatására átokra vált vissza, majd újabb elismerést újabb áldások követnek. Valahogy így vázolhatnánk fel: (el nem fogadás →) átok → elfogadás → áldás → elutasítás → átok → elismerés → áldás.

Emellett azt is elmondhatjuk, hogy a változás tulajdonképpen nem Jézusban megy végbe, hanem a tömeg Jézushoz való viszonyulásában: ha elfogadják, elismerik, akkor áld, ellenkező esetben átkoz. Chartrand-Burke a következőt mondja ezzel kapcsolatosan: „Az újszövetségi evangéliumokhoz hasonlóan, az ETHI is egy olyan csodatevő története, akinek elképesztő csodákkal és nem evilági tanításokkal kell bebizonyítania tekintélyét a hitetlen tömeg előtt.”⁶⁵ Valamint később ezt a részt a folklórban is elterjedt mesék hármas felosztásához (pl. három próbát kell kiálljon a főhős) hasonlítja, ahol a harmadik epizód a lényegesebb: ez mutatja meg, hogy milyen viselkedés elvárt Jézussal szemben: gondoljunk csak arra, hogy az első tanító után talán inkább félelemből ismerték el Jézust, hiszen

⁶⁵ CHARTRAND-BURKE: *Completing the Gospel*, 108.

„senki sem merészelte megharagítani, nehogy átka elérje, és nyomorékká válják” (VIII, 2), vagyis inkább fakadt Jézus elismerése a saját életük féltéséből, mint valódi, értelemmel is belátott elismerésből; aztán a második tanító elbukott Jézus tekintélyének elfogadásában és elismerésében, így ez sem lehet példa a tömeg számára; viszont végül a harmadik tanító, aki kijelenti, hogy Jézus „nagy kegyelemmel és bölcsességgel teljes” (XV, 3), és itt már nincs is arra utalás, hogy ez félelemből fakadna. Chartrand-Burke összegzése szerint: „ez azt jelenti, hogy az emberek Jézusnak nem hitetlenkedéssel vagy erőszakkal, hanem hittel és dicséréttel kell válaszolniuk.”⁶⁶

5. Teológiai vizsgálódások a Tamás-germeksevangéliumban

5.1. Milyen gyermek volt Jézus az EThI alapján?

Kezdjük ott, hogy az EThI milyen környezetben ábrázolja Jézust: közeli patak, falu, otthon, iskola, utca, mező, erdő. És milyen tevékenységeket végzett az apokrif szerint? Játszott a patak mellett, a társaival a tetőn, segített a szüleinek (anyjának vizet hozott, apjával vetett és segített az ácsmunkában), testvérével fáért ment. Vagyis úgy képzelhetjük el, mintha napjainkban egy kisvárosi, falusi gyermek életét élte volna, aki számára a fennebb leírt környezet és tevékenységek mindennaposak voltak.

Ha megfigyeljük Jézusnak az apokrifben többször jelzett életkorát, és annak függvényében is szemügyre vesszük a tevékenységeit, akkor elmondhatjuk, hogy tulajdonképpen megfelelnek ezek a tevékenységei annak az életkornak, amelyhez társítva elbeszéli az EThI. Hogy érthetőbb legyen, idézzük Betsworth-öt: „ötéves korban a szabad gyermekek elkezdtek az iskolát, a rabszolga gyerekek dolgozni kezdtek ekkor; hétéves korban a gyermekek egy új szintet értek el az iskolában és új készségeket kezdtek tanulni a munkához. Az EThI hasonló mintát követ: ötéves korában Jézus más gyerekekkel játszik és iskolába megy. Amikor hétéves lesz, akkor részt vesz a ház körüli munkában az anyjával. Nyolcéves korára az apjával dolgozik József műhelyében. Tizenkét évesen a templomban van, továbbképezve magát.”⁶⁷

Eddig azt mondhatjuk el, hogy az EThI gyermek Jézus-ábrázolása megfelel az abban a korban általánosnak számító, falusi gyermek ábrázolásának: vagyis az EThI-ban szereplő környezet, tevékenységei korához képest tükrözik az első századokban élő gyermekek környezetét, átlagos tevékenységeit és fejlődését. De ezzel még nincs vége, ugyanis az

⁶⁶ CHARTRAND-BURKE: *Completing the Gospel*, 108–109.

⁶⁷ BETSWORTH: *Children in Early Christian Narratives*, 154.

apokrifban szereplő történetek szerint a gyermek Jézus nem számított átlagosnak, hiszen csodákat is vitt véghez amellet, hogy élte falusi gyermeki életét.

Valamint még nézzük meg azt is, hogy milyen érzelmi megnyilvánulásait szűrhetjük le a gyermek Jézusnak: hajlamos dühös lenni, és dühében meggondolatlanul cselekedni, így egyben kiszámíthatatlan is (Annás írástudó fiának megátkozása, a szaladó fiú megölése, aki véletlenül nekiütközött a faluban, stb.), hogy elkerülje a szombat megszenteltelenítése miatt várható büntetést, „eltűnteti” művét (sárból formált madarak életre keltése), vagy ugyancsak a büntetés és felelősségre vonás elkerülése végett feltámasztja Zénónt, de tud együttérző is lenni (amikor feltámaszt egy beteg gyermeket a szomszédban, amikor Jakabot megharapja egy kígyó, stb.) – ezek pedig mind jellemzők a gyermekekre.

Azok a tulajdonságok, melyeket általában a gyermekekkel, az ők viselkedésükkel asszociálunk, a következők: játékosság, ártatlanság, impulzivitás, engedetlenség. Bár ezek jelen vannak az EThI történeteiben Jézus ábrázolása kapcsán, mégsem olyan hangsúlyosak, mint az ő bölcsessége, érettsége, (bizonyos esetekben) higgadtsága – melyeket általában inkább a felnőttekhez társítunk.⁶⁸

Jézus mint csodagyerek? – többek között ezt a témát is körüljárja Cousland.⁶⁹ Kezdetben megállapítja, hogy az EThI úgy mutatja be a történetek elbeszélése által Jézust, mint aki már születésétől fogva birtokában volt természetfeletti erejének és képességeinek, és nem amiket folyamatosan, fejlődése közben megszerzett és megtanult. Ezt támasztja alá az apokrif azon nézete is, mely már a mű elején megjelenik: Jézus már ötéves korában képes csodákat művelni: olyan tulajdonságokkal és erővel rendelkezik, mely Istenre jellemző (pl. parancsol a természetnek – vö. 4.2. A gyermek Jézus és a Ter 1–3). Valamint erről tanúskodik az is, hogy Zénón Úrnak vallja őt, és hogy a szülei dicsőítették Istent és hódoltak Jézus előtt. Ezek mind Jézus kivételes erejére utalnak. Amellet pedig, hogy ilyen kivételes isteni hatalommal rendelkezett az apokrif szerint, az sem elhanyagolandó, hogy végtelen ereje mellett, hatalmas tudása is kifejezésre kerül az apokrif történeteiben (főleg a három tanítóval való találkozása esetén, illetve tizenkét éves korában a jeruzsálemi templomban az írástudók között). Cousland végül ezt a következtetést vonja le: „Jézus természetfeletti ereje és bölcsessége állandó jellemzője a *Paidika*-nak. A mű teljes egészében megjelennek egymás mellett, és minden egyes epizód ötvözi Jézus emberi

⁶⁸ COUSLAND: *Holy Terror*, 54.

⁶⁹ COUSLAND: *Holy Terror*, 52–54.

fiatalságára való utalásokat az ő kivételes képességeivel. A mű csodák litániája, és a Jézus korára vonatkozó visszatérő utalások által biztosítva van, hogy az olvasó folyamatosan tudatában legyen az elbeszélés során, hogy Jézus – ahogyan a német *Wunderkind* szó találóan kifejezi – a csodák és a fiatalság ötvözete.”⁷⁰

Tehát eddigi vizsgálódásunk ott tart, hogy Jézus egy átlagosnak számító falusi környezetben éli mindennapjait a gyermekekre jellemző érzelmi megnyilvánulásokkal, de mégis csodagyerekként. De hogyan értékelhetőek cselekedetei, főleg csodás megnyilvánulásai? Mennyire elfogadhatóak ezek? Bár az apokrifben ábrázolt isteni hatalma megkérdőjelezhetetlen (természet irányítása, egyesek megátkozása, mások feltámasztása, meggyógyítása, stb.), de mégis hogyan használja az erejét? Mit mondhatunk el tettei moralitásával kapcsolatosan? Ugyanis, ha szemügyre vesszük csodás tetteit, akkor azok részben a környezete javára vannak (gyógyítások, feltámasztások, százszoros vetés, stb.) – és ezeknek elvitathatatlan érdekük, hogy morális szempontból is jónak mondhatók –, részben viszont a környezetének ártanak (átkozás, vakítás, ölés) – ezek morális háttere már nagyon is megkérdőjelezhető. Többen úgy magyarázzák, hogy az apokrifben Jézus ezen megkérdőjelezhető tettei és viselkedése példaértékű.⁷¹ Egyelőre maradunk annál, hogy az apokrif szerint Jézus hogyan viszonyul saját tetteihez, illetve milyen motiváció lehet tettei mögött. A mű elején, amikor életre kelti a sárból megformált madarakat, akkor úgy tűnik, hogy elsődleges motivációja az, hogy elkerülje a felelősségre vonást, amiért megszenteltette a szombatot. Amikor megátkozta Annás írástudó fiát, akkor tettei és szavai mögött a düh, a harag az, ami cselekvésre készíti – ugyanez mondható el azzal kapcsolatosan is, amikor szavaira holtan esik össze egy gyermek, aki a faluban szaladás közben nekiütközött. Majd ismét a felelősségre vonást kerüli el azzal, hogy a halott fiú szüleit megvakítja. Gyermeki önzőségére mutathatnak ezen tettei és tettei mögötti motivációi. Erre utal az is, amikor feltámasztja Zénónt. Nem mutat semmilyen együttérzést a fiú halálával vagy annak szülei fájdalmával kapcsolatosan. Azért támasztja fel, hogy lerázza magáról a vádat, miszerint ő ölte meg. Itt figyeljük meg a következőt: a felnőtt Jézus ezt mondja a Lukács-evangéliumban: „Szeressétek ellenségeiteket! Tegyetek jót azokkal, akik gyűlölnék titeket. Áldjátok azokat, akik átkoznak benneteket, és imádkozzatok azokért, akik gyaláznak titeket. Annak, aki arcul üt téged, tartsd oda a

⁷⁰ COUSLAND: *Holy Terror*, 53–54.

⁷¹ Egyelőre nem megyünk tovább ezen a vonalomon, mert majd a későbbiekben egy alfejezetben (Jézus csodái és azok etikai megítélése) bővebben kitérünk magukra a csodákra, valamint azok megítélésére, és hogy hogyan is lehet értelmezni és értékelni Jézus azon tetteit, melyekkel árt környezetének. (vö. COUSLAND: *Holy Terror*, 59.)

másikat is; és attól, aki a köntösödét elveszi, ne tagadd meg az ingedet sem.” (6, 17–29). A gyermek Jézus viszont bántja azokat, akik ellene vannak, megátkozza a vele egyet nem értőket, megtorolja ellenségeit – vagyis mintha a gyermek Jézus a felnőtt Jézus teljes ellentéte lenne.⁷²

Aztán, ahogy növekedett, mondhatni „kinőtte” ezt a gyermeki önzőségét, hiszen amikor a szomszédban meghal egy gyermek, akkor már önmagától megy oda, hogy segítsen. Ugyanígy akkor is, amikor lármát hall egy épülő ház környékéről: odamegy, hogy segítsen. Egyik esetben sem volt semmi haszna a saját csodáiból.

Cousland szembeszáll azon nézettel, miszerint az EThI nem mutatja Jézus jellemfejlődését. Mivel mi is egyetértünk Couslanddel (ahogy az eddigiek is sugallják), vagyis hogy igenis érezhető, érzékelhető a történetek elbeszéléséből Jézus fejlődése, és nem csak a körülötte lévők hozzá való viszonyától függ Jézus viselkedése, ezért őt követve folytatjuk vizsgálódásunkat. Bár a 4.6. Átkok és áldások alfejezetben érintettük kissé Jézus viselkedésének és környezetének összefüggését, itt most teszünk egy pontosító megjegyzést. Ott a következőt állítottuk: „a változás tulajdonképpen nem Jézusban megy végbe, hanem a tömeg Jézushoz való viszonyulásában: ha elfogadják, elismerik, akkor áld, ellenkező esetben átkoz” – ezt pedig továbbra is fenntartjuk, hiszen ha megfigyeljük az előtte felállított vázlatát az átok-áldás váltakozásának, akkor észrevehető, hogy a váltakozás a tömeg Jézushoz való viszonyulásával szoros kapcsolatban van. Még Cousland is kitér erre, és a következő megjegyzést fűzi a problémafelvetéshez: „Amikor Jézus családja és szomszédai kezdetben elítéléssel és hitetlenséggel reagálnak rá, Jézus a megbüntetésükkel válaszol. Amint azonban a körülötte lévő emberek kezdik felismerni isteni természetét, és elkezdik kiismerni valódi identitását, magatartásuk megváltozása egyre inkább jóindulatú válaszokat vált ki Jézusból.”⁷³

Ezzel viszont nem azt mondjuk, hogy Jézusban nem lenne változás, vagy (jellem)fejlődés, mert igenis van. A tömeg is változik Jézus körül, és maga Jézus is változik. Ahol a tömeg viszonyulása Jézushoz és az ő tetteihez pozitívan változik, ott Jézus is pozitívan kezd cselekedni. „A *Paidika* nem egy egyoldalú átalakulást ír le, hanem egy folyamatos dialektikus párbeszédet vázol fel Jézus és a többi szereplő között. A mű egyik alakja sem statikus; ők reagálnak rá, ő pedig rájuk.”⁷⁴ – véli Cousland.

⁷² vö. COUSLAND: *Holy Terror*, 63.

⁷³ COUSLAND: *Holy Terror*, 64.

⁷⁴ COUSLAND: *Holy Terror*, 64.

Röviden így összegezhetnénk, vázolhatnánk fel Jézus fejlődését:

- a) *ötéves Jézus* – még a patak mellett játszik más gyerekek társaságában; még éretlen, nincs önuralma;
- b) *hatéves Jézus* – már segít az édesanyjának, lassan kezd kifele tartani, kilépni a kisgyermekkorból;
- c) *nyolcéves Jézus* – segít apjának a műhelyben és a mezei munkában is; ezt a modern fejlődéslélektan már iskoláskornak tekinti, és ekkor Jézus már egyre inkább közelít a „férfivá válás útjához” (értsük ezt pedig úgy, hogy egyre inkább kezd felelősségvállaló lenni, egyre inkább tud uralkodni önmagán, érzésein, kezd törődni másokkal, stb.);
- d) *tizenkét éves Jézus* – önállóan „elcsatangol” szüleitől, és párbeszédbe elegyedik az írástudókkal; már mindenképp a serdülőkorban jár, a férfikor küszöbén, egyre inkább formálódik erkölcsi jelleme is.

5.2. Jézus csodái és azok erkölcsi megítélése

5.2.1. A csodák osztályozása

A csodák osztályozása során szorososan követjük Zamfir Korinnát, aki *Újszövetségi exegézis* című könyvében az evangéliumok elbeszélő anyagát tárgyalva, ismerteti a csodaelbeszélések tematikus felosztását – mi pedig lábjegyzetben idézzük a fontosabbnak vélt magyarázó, leíró részeket a bizonyos csodatípusokkal kapcsolatosan:

- a) **gyógyítás**⁷⁵ – *Zákeus szavait követő gyógyulások* (VIII, 2 – a szöveg alapján a gyógyulás ténye kétségtelen: akiket addig megátkozott, meggyógyultak; de jutalmazó szabálycsodaként is értelmezhető); *a második tanító meggyógyítása* (XV, 4 – hasonló Zákeus esetéhez: így jutalmazó szabálycsoda is); *Jakab meggyógyítása* (XVI, 2);
- b) **halottfeltámasztás**⁷⁶ – *Zénón feltámasztása* (IX, 3 – mivel a halottfeltámasztás a gyógyítás határesetének számít, így nem fogjuk a halottfeltámasztásokat a gyógyítások közé is besorolni, hanem úgy gondoljuk, hogy egyúttal oda is

⁷⁵ „A **gyógyítás** az egyik leggyakoribb csodatípus. A csoda kedvezményezettje egy vagy több beteg [...]. A csodatévő gyakran kézrátétellel gyógyít és/vagy valamilyen gyógyító eszközt használ, gyógyító szavakat vagy imát mond. [...] A gyógyulás bekövetkeztét megállapítják és bizonyítják: a béna felkel és jár [...]. A gyógyítás kiválthat pozitív vagy negatív reakciókat. A meggyógyult hálás, a környezete örvendezik, elcsodálkozik a gyógyító hatalmán vagy Isten nagyságán. Az ellenfelek vádolhatják a csodatevőt.” (ZAMFIR Korinna: *Újszövetségi exegézis*, Mega Könyvkiadó, Kolozsvár 2014, 45–46.)

⁷⁶ „A **halottfeltámasztás** lényegében a gyógyításhoz hasonlít, a gyógyítás határeseté.” (ZAMFIR: *Újszövetségi exegézis*, 46.)

értendők a gyógyító csodákra jellemzőkkel együtt); *fát hasogató fiatalember feltámasztása* (X, 2); *beteg gyermek feltámasztása a szomszédban* (XVII, 1–2); *építkezésen meghalt ember feltámasztása* (XVIII, 1);

c) **exorcizmus**⁷⁷ – nem található;

d) **mentő csoda**⁷⁸ – nem található;

e) **szabálycsoda**:⁷⁹

- a. **bizonyító szabálycsoda** – *vizek összegyűjtése és megtisztítása, valamint az agyag madarak életre keltése* (II, 1.3 – mivel megerősíti, hogy Jézusnak hatalma van a szombat felett);
- b. **jutalmazó szabálycsoda** – *Zákeus szavai követő gyógyulások* (VIII, 2 – azért soroljuk be ide is, mivel Zákeus megerősíti a tömeg előtt Jézus különleges erejét és elismeri hatalmát, azaz a normának megfelelően cselekedik, így ebből fakad a jutalom, ami bár nem az ő számára jutalom, hanem az addig megátkozottaknak); *a második tanító meggyógyítása* (XV, 4 – mivel a harmadik tanító tanúságot tesz Jézusról, vagyis a normának megfelelően viselkedik ő is, így jutalom követi ezen tettét, de a jutalom az tulajdonképpen az előző tanítóra „hat”);
- c. **büntető szabálycsoda** – *Annás írástudó fiának megátkozása* (III, 2 – azzal, hogy tönkreteszi Jézus szombati művét, nem ismeri el a hatalmát); *a rohanó gyermek szüleinek megvakítása* (V, 1 – kimondottan ez sem mondható büntető szabálycsodának, de inkább sorolható ez ide, mint magának a gyermeknek a megölése, mert akár úgy is tekinthetünk a történetekre, hogy a gyermek szülei nem fogadták el Jézus tettét, szembementek azzal); *a második tanító megátkozása* (XIV, 2 – azzal, hogy a tanító Jézus fejére üt, azt fejezi ki, hogy nem fogadja el, amit előtte a gyermek mondott, vagyis elutasítja ezáltal Jézus bölcsességét és isteni tudását);

⁷⁷ „Az *exorcizmus* a démonok, gonosz lelkek kiűzése egy megszállottból.” (ZAMFIR: *Újszövetségi exegézis*, 46.)

⁷⁸ „A *mentő csoda* természeti erők [...] hatalmából szabadítja ki az embert.” (ZAMFIR: *Újszövetségi exegézis*, 46–47.)

⁷⁹ „A *szabálycsoda* (norma-csoda) valamely (tág értelemben vett) normát, szabályt, törvényt, kijelentést erősít meg (*bizonyító szabálycsoda*), megjutalmazza azt, aki elfogadja, és a normának megfelelően viselkedik (*jutalmazó szabálycsoda*), vagy büntetés azok számára, akik azt megszegik (*büntető szabálycsoda*).” (ZAMFIR: *Újszövetségi exegézis*, 47.)

- f) **ajándékozó csoda**⁸⁰ – *százszoros vetés* (XII, 1–2 – nagy mennyiségű élelem alapanyagot ajándékoz a tömegnek);
- g) **epifánia**⁸¹ – *vizek összegyűjtése és megtisztítása, valamint az agyag madarak életre keltése* (II, 1.3 – megnyilvánul Jézus isteni ereje és hatalma a természet felett); *rohanó gyermek megátkozása* (IV, 1 – tulajdonképpen inkább azért került ide, mert más kategóriába nemigen illett bele; esetleg még a büntető szabálycsoda jöhetett volna szóba, de nem találni olyan utalást, ami azt jelezné számunkra, hogy a gyermek megszegett valamit, pusztán szaladás közben nekiütközött Jézusnak; valamint úgy is tekinthetünk erre, mint ahol megmutatkozik a gyermek Jézus hatalma az ember élete fölött); *vízmerítés* (XI, 2 – azért soroljuk ide, mivel Jézus ismét képes parancsolni a természet erőinek, vagyis, hogy a víz nem folyjon keresztül a köpenyén, így tehát ismét isteni hatalma mutatkozik meg); *ágykészítés* (XIII, 1–2 – a fa megnyújtás ugyancsak a természet feletti hatalmára utal).

5.2.2. A csodák krisztológiai vonatkozásai és erkölcsi megközelítésük

Az apokrifbeli csodákra úgy tekinthetünk, mint amik valamit meg akarnak sejtetni, mint amik valamire rá akarnak mutatni Jézussal kapcsolatosan. Ezek pedig nem mások, mint amikre úgy hivatkoztunk az alcímben, hogy krisztológiai vonatkozások. Vagyis azt értjük ez alatt, hogy a csodák által akarja az apokrif szerzője bemutatni a gyermek Jézus erejét, hatalmát, a transzcendenshez való tartozását.

Az általunk használt felosztás és csoportosítás szerint, Jézus epifániáinak nagy része (vizek összegyűjtése és megtisztítása, agyag madarak életre keltése, vízmerítés, ágykészítés – ezekre a csodákra használja Cousland a természeti csodák megnevezést⁸²) mind arra kíván rámutatni, hogy a gyermek Jézus ura a természetnek (parancsol annak), fölötte áll a Szombatnak és a természet törvényeinek. Cousland az agyag madarak életre keltése kapcsán találóan felteszi a kérdést, majd egy megjegyzést is fűz hozzá: „Ki más

⁸⁰ „Az *ajándékozó csoda* során a csodatevő nagy mennyiségű, jó minőségű ételt vagy italt ad a szükségben levőknek. A csodatett leírása nem hangsúlyos, gyakran csak a hatásából tudunk arról, hogy csoda történt. A csoda nagyságát szám adatok vagy más részletek mutatják.” (ZAMFIR: *Újszövetségi exegézis*, 47.)

⁸¹ „Az *epifánia* az istenség megnyilvánulása, megmutatkozása. [...] Jézus néhány rendkívüli tette azonban szűkebb értelemben vett epifánia. Ilyen például a vízenjárás, amelyben megmutatkozik Jézus hatalma a természet fölött.” (ZAMFIR: *Újszövetségi exegézis*, 47.)

⁸² vö. COUSLAND: *Holy Terror*, 83–87.

mint Isten képes életet adni az élettelen anyagnak? Jézus azon képessége, hogy képes életet adományozni, felfedi isteni természetét”⁸³.

A többi apokrifbeli csodája Jézusnak – gyógyításai, halottfeltámasztásai, jutalmazó szabálycsodái és ajándékozó csodája – egyértelmű jelei az ő isteni hatalmának és erejének. Már Jézus gyógyításai is kivételesek, de halottfeltámasztásai még inkább különlegesek, s így különlegessé teszik a gyermek képességeit is. Külön kiemeljük Zénón feltámasztását, ugyanis ebben a történetben hangzik el egyedül az, hogy valaki Jézust Úrnak nevezi – nem mellesleg épp az egyik játszótársa, aki a saját „bőrén” tapasztalta Jézus hatalmát. Valamint ez az egyetlen olyan csoda elbeszélés az apokrifban, mely végén azt olvashatjuk, hogy a gyermek szülei dicsőítik Istent és hódolnak Jézus előtt. Cousland értelmezésében: ez két párhuzamos cselekedet hasonló helyzetbe hozza Istent és Jézust⁸⁴ – vagyis mintegy kimondatlanul elismerik Jézus erejét és hatalmát, illetve őt magát elfogadják Úrnak, ahogyan fiúk is hivatkozott Jézusra.

Összességében a következőket mondhatjuk el az apokrifbeli csodákról és a csodákkal kapcsolatosan Jézusról:

- a) tulajdonképpen a csodák láncolata adja az apokrif szerkezetét: az ötéves Jézus első megjelenésétől a mű „átvezető részéig” (vagyis a templomi jelenetig, ahol is átvezeti a történetet Lukács evangéliumába) csoda csodát követ (kivéve a három tanító jelenetét – bár azokra is tekinthetünk úgy, hogy epifánia történik a jelenetekben, hiszen Jézus válaszai által megmutatkozik az ő isteni tudása);
- b) az előbbiből pedig következik, hogy ezekből a csodákból tudunk valamilyen képet festeni Jézusról, a csodák által megtudunk valamit róla: egészen egyszerűnek tűnőktől (pl. vizek összegyűjtése) a sokatmondó és „komplex” csodákig (melyeknek már akár mélyebb, krisztológiai színezete is van) több félélt találunk;
- c) a szerző az elbeszélte csodák által próbálja bemutatni és mintegy bizonyítani, hogy Jézus már gyermekkorában is isteni hatalommal rendelkezett (vö. puszta szavára történnek a csodák);
- d) az erkölcsileg megkérdőjelezhető csodák (melyekkel amúgy az apokrif szerint József sem ért egyet – vö. megint Jézust és meghúzza a fülét) is a gyermek Jézus felsőbbségére, erejére, isteni hatalmára mutatnak rá: képes életet elvenni és

⁸³ COUSLAND: *Holy Terror*, 85.

⁸⁴ vö. COUSLAND: *Holy Terror*, 95.

adni is; vagyis úgy mondhatnánk, hogy nem lényeges az apokrif számára a csodák erkölcsi megítélése: az erkölcsöt a krisztológia szolgálatába állítja.⁸⁵

5.3. Az EThI krisztológiája

Az apokrifben található olyan témák, melyek akár több helyen is megjelennek, vagy találunk rá utalást, és egyúttal azt is mondhatjuk, hogy nagy valószínűség szerint ezek a János-evangéliumból származnak, ugyanis az apokrif és annak szerzője számára nem ismeretlen a preegzisztencia gondolata, valamint Jézusnak az Istentől, Atyától való küldöttsége. Nézzük csak meg közelebbről, a vonatkozó részek idézésével, hogy miről is van szó – a 4.4.-es alfejezetben már előkészítettük a most következő részt. Az apokrifben a következőket találhatjuk: „Honnét származik ez a gyermek, hogy minden szava megvalósult tett?” (IV, 1). Ez pedig emlékeztetünkbe idézheti a Jn 7, 27–28-at: „Róla azonban tudjuk, hogy honnan való, a Krisztust pedig, amikor eljön, senki sem tudja, honnan van.« Akkor Jézus aki a templomban tanított, így kiáltott fel: »Ismertek engem is, és azt is tudjátok, hogy honnan való vagyok. Márpedig én nem magamtól jöttem, hanem az küldött engem, aki igaz, akit nem ismertek.«”, illetve a Jn 19, 9-et, ahol talán még hangsúlyosabb a két kérdés hasonlósága: „[Pilátus] Újra bement a helytartóságra, és megkérdezte Jézustól: »Honnét való vagy te?« Jézus azonban nem adott neki feleletet.”⁸⁶ Mintha az apokrifbeli kérdésre csupán a János-evangéliumban kapnánk választ – vagy helyesebb lenne, ha inkább (egyelőre még) úgy fogalmaznánk, hogy a Jézus származásával kapcsolatos értetlenkedés a nép részéről ugyanúgy megvolt gyermekkorában, mint felnőttkorában is. De menjünk csak tovább! Az apokrif hetedik fejezetében olvashatjuk Zákeus tanító szavait: „Ez a gyermek nem földi születésű, ez még a tüzet is képes megfékezni. Ez talán még a világ megalkotása előtt született.” (2.v.). Valamint vegyük még ide a gyermek Jézus magáról mondott szavait is: „Én fentről jöttem ide azért, hogy megátkozzam és felfelé hívjam őket, ahogyan megparancsolta nekem az, aki miattatok küldött engem.” (EThI VIII, 1). Hasonló gondolatokat találhatunk a következő jánosi részekben: „Kezdetben volt az Ige, és az Ige Istennél volt, és Isten volt az Ige. Ő volt kezdetben Istennél. Minden általa lett, és nála nélkül semmi sem lett, ami lett.” (1, 1–3); „Aki felülről jön, fölötte van mindenkinek. Aki a földről való, az földi, és földi

⁸⁵ vö. COUSLAND: *Holy Terror*, 81–96; AASGAARD: *The Childhood of Jesus*, 160–162.

⁸⁶ Emellett még akár idézhetnénk a Jn 8, 14-et („Jézus azt felelte nekik: »Ha én önmagamról teszek is tanúságot, igaz az én tanúságom, mert tudom, hogy honnan jöttem, és hová megyek. Ti azonban nem tudjátok, hogy honnan jövök vagy hová megyek.«”), a 9, 29–30-at („„Mi tudjuk, hogy Mózeshez szólt az Isten, ezt pedig nem tudjuk, honnan van.« Az ember erre azt felelte: »Éppen az a csodálatos, hogy ti nem tudjátok, honnan való, nekem pedig megnyitotta a szemeimet.«”

módon beszél. Aki a mennyből jön, feljebb való mindenkinél.” (3, 31); „Ő azt felelte nekik: »Ti innen alulról vagytok, én meg felülről vagyok. Ti ebből a világból vagytok, én azonban nem vagyok ebből a világból.” (8, 23); stb. És még hosszan sorolhatnánk a két műben megjelenő hasonló gondolatok összevetését.

Egyes kutatók a Tamás-gyermekségevangéliumot összefüggésbe hozzák a gnosztikus tanokkal, ugyanis az apokrif szóhasználatában felfedezni vélnek olyan kifejezéseket, melyek a gnosztikus terminológiát tükrözik, illetve Jézusnak az alfáról szóló fejtegetéseit, gondolatmenetében is látnak valentiniánus elemeket, gondolatokat, valamint még azt is felhozzák érvként, hogy az EThI nem idézi a Septuagintát. Mások viszont ez ellen azt hozzák fel, hogy bár nem idézi magát a Septuagintát, mégis tartalmaz ószövetségi utalásokat, hasonlóságokat (pl. teremtéstörténetre való utalások).

Más kutatók a doketizmussal próbálták meg összehozni az írást, de erre jóval kevesebb érv található, mint a gnoszticizmussal való hasonlóságok megalapozásához. Sőt, kifejezetten ez ellen szólnak azok a részei az apokrifnek, melyekben azt olvashatjuk, hogy Jézus fájdalmat érzett (vö. XIV, 2). Mások álláspontja szerint az EThI épp hogy egy doketista ellenes hangot képvisel azáltal, ahogyan bemutatja Jézust: emberi test, fájdalom érzet, érzelmek kimutatása, stb.⁸⁷

Tulajdonképpen az EThI krisztológiájával kapcsolatosan azt mondhatjuk el, hogy első pillantásra nem sok és talán nem annyira lényeges témákat tartalmaz, hiszen mellőzi Jézus halálát és feltámadását, ami központi jelentőségű és fontosságú téma, illetve alig használja Jézus krisztológiai címeit: csupán a bevezetőben (I, 1) és Zénón feltámasztásakor (IX, 3) találkozhatunk az Úr megnevezéssel. De a szöveg közelebbi vizsgálata alapján ezeket a meglátásokat gyűjthetjük össze:

- a) az apokrif csodatevőként (egy olyan csodatevőként, akinek képessége van arra is, hogy átkozzon) ábrázolja Jézust, ami közel áll az újszövetség márkai Jézus-ábrázolásához, illetve kiemelendő, hogy – az újszövetséghez hasonlóan – a csodák itt is Jézus isteni hatalmának jelei, azt hangsúlyozzák – ez megerősítést nyer a tömeg reakcióiból is. Illetve még az is megfigyelhető, hogy az apokrifbeli csodák egyszer sincsenek összefüggésbe hozva Isten Országával, tehát mind Jézus személye, ereje, hatalma és tudása körül forognak;

⁸⁷ vö. COUSLAND: *Holy Terror*, 96–100; AASGAARD: *The Childhood of Jesus*, 149–152.

- b) Jézus ábrázolásában az EThI János evangéliumához áll közel, ugyanis Jézust nem „közönséges” (vagy nem csupán csak) csodatevőnek ábrázolja, hanem „vagy isten, vagy angyal” (EThI VII, 4);
- c) amellett, hogy csodatevőként láthatjuk sokszor a történetekben megjelenni a gyermek Jézust, tanítóként is feltűnik, egy olyan tanítóként, aki felülmúlja a többieket – Máténál és Jánosnál is hasonlóan jelenik meg: felsőbb tudással rendelkezik, akit nem kell tanítani, hanem ő tanít másokat. Tanításában is megnyilvánul isteni hatalma – erre utalnak a tömeg reakciói tanításait követően;
- d) bizonyos események, mozzanatok arra engednek következtetni, hogy Jézus kinyilatkoztató szerepe is megnyilvánul az apokrifban, ugyanis ismeri a betűk rejtett jelentését (vö. VI, 3 – VII, 3), ahelyett, hogy a könyvből olvasna fel, saját magától beszél és tanít, amin mindenki csodálkozik (vö. XV, 2), illetve magyarázza a törvényt és a prófétákat (vö. XIX, 2);
- e) fölötte áll a törvénynek, a szombatnak;
- f) kiemelődik még Jézus megváltói szerepe, küldetése is – legegységesebb utalás erre az apokrifból: „Ez a gyermek az égből való, hiszen sok lelket megmentett a halálból és fog megmenteni egész élete során” (XVIII, 2);
- g) több részletet is találhatunk (ahogy fennebb már összegyűjtöttük) arra, hogy Jézus milyen kapcsolatban is van az apokrif szerint Istennel: az ő fia (vö. XIX, 3), az ő küldötte (vö. VIII, 1), az ő ajándéka, áldása (vö. XIII, 2; XIX, 4);
- h) több részlet is Jézus preegzisztenciájára, mindenhatóságára, mindentudására utal (lásd fennebb) – nagyjából úgy is mondhatnánk: olyan, aki egyenlő Istennel.⁸⁸

6. Befejezés

Ami azt illeti, még szükségesnek látjuk elmondani a végső összegzések, következtetések és összefoglalások előtt, hogy röviden prezentáljuk az apokrif elterjedtségét (amire utal a rengeteg különböző nyelvű kézirat és a számos idegen nyelvű kiadás is), hogy például hatással volt a képzőművészetre és a folklórra is. Svájcban, Zillis településen található Szent Márton temploma, mely gyönyörű és régi (12. századi) festett famennyezettel rendelkezik, és többek között megjeleníti azt az epizódot is, melyen a

⁸⁸ AASGAARD: *The Childhood of Jesus*, 152–157.

gyermek Jézus éppen életre kelti az agyag madarakat.⁸⁹ A folklórra gyakorolt hatásaival kapcsolatosan ajánljuk Nagy Ilona könyvét, aki több oldalon keresztül tárgyalja az apokrif evangéliumok és a folklór kapcsolatát.⁹⁰

A dolgozat elején abból indultam ki, hogy Tamás gyermekségevangéliuma egy „gyermekkor-alakú űrt” próbál meg kitölteni azáltal, hogy megír és összegyűjt olyan történeteket, melyek elképzelhetők Jézus gyermekkorával kapcsolatosan: vagyis hogy a megtestesült második isteni személy gyermekként már rendelkezett olyan képességekkel, melyek által csodás gyógyításokra, halottfeltámasztásokra volt képes; illetve abból a kérdésből, hogy az apokrif alapján milyen képet is festhetnénk a gyermek Jézusról?

Ennek megalapozása végett először is megvizsgáltuk, hogy milyen műfajhoz tartozhat az apokrif, s ennek fényében hogyan kell tekintenünk bizonyos epizódokra, motívumokra: vagyis mivel a mű nagyon hasonlít az ókori életrajzokra (de nem kifejezetten az), így adódik, hogy a leírt események előreutalnak Jézusnak a kanonikus evangéliumokban található tetteire. Emellett még röviden kitekintettünk arra is, hogy milyen fordításai, kiadásai ismertek az iratnak. Aztán megközelítettük az író személyét, a megírás helyét és idejét. Tehát egy olyan apokrif írással van dolgunk, mely a 2. század második felében, annak végén keletkezhetett Kis-Ázsiában, esetleg Szíriában, amelynek írója egy tanult nem-zsidó keresztény lehetett, aki ismerte valamennyire az evangéliumokat.

Ezt követően az apokrif szövegének közelebbi vizsgálatával folytattuk: áttekintettük magát az írást, az eseményeket, szentírási párhuzamokat, vonatkozásokat kerestünk. Majd a 4. fejezetben levontuk ennek a vizsgálatnak a következtetéseit: az apokrif szerzője leginkább Lukács evangéliumát ismerte és használta, viszont sokat merített János evangéliumából is – főleg annak nyelvezetéből, teológiai témáiból. De nem volt ismeretlen számára például a teremtéselbeszélés sem, ugyanis feltehetőleg tudatosan dolgozta bele annak bizonyos elemeit Jézus gyermekkorának leírásába, hogy így is bizonyítani tudja Jézus isteni származását és hatalmát.

Az 5. fejezetben már rátértünk a mélyebb teológiai vizsgálódásokra is: külön fejezet hiányában itt próbáltuk meg összegezni először is az addigi eredményeinket, vagyis hogy

⁸⁹ vö. ehhez és más, a Tamás-gyermekségevangéliumból eredeztethető képzőművészeti alkotásért lásd: CARTLIDGE, David R. – ELLIOTT, J. Keith: *Art and the Christian Apocrypha*, Routledge, New York 2001, 106–116.

⁹⁰ NAGY Ilona: *Apokrif evangéliumok, népkönyvek, folklór*, L'Harmattan, Budapest 2001 (A Tamás-gyermekségevangéliummal foglalkozó részekért lásd a 49–65.75–76.78–81).

Jézus az apokrifben részben átlagos gyermeknek van bemutatva (aki játszik a társaival, segít szüleinek, tanul, stb.), részben pedig csodagyermeknek, „Istengyermeknek”, aki csodák egész sorát képes végrehajtani már egészen ötéves korától kezdve. Szükségesnek látszott áttekinteni nagyvonalakban az apokrifbeli csodákat is, mivel tulajdonképpen kikerülhetetlenek, hiszen Tamás gyermekségevangeliuma csodák összefűzéséből áll. Ekkor láthattuk, majd levonhattuk azt a következtetést, hogy a csodák által próbálja meg közelebb hozni az apokrif szerzője az olvasókhöz Jézust és az ő istenségét, amit nem csak megkeresztelkedésekor vett magára, hanem születésétől fogva Isten is volt, isteni természete is volt földi itt-tartózkodása során az emberi természete mellett. Fontos kiemelni azt is, hogy az erkölcsileg megkérdőjelezhető csodákat (átkokat) a szerző a kibontakozóban lévő krisztológia szolgálatába állítja: Jézus már gyermekként is Úr élet és halál felett, valamint folyamatosan láthatjuk, ahogyan környezete és maga az apokrif is megvallja Jézusról, hogy ő már a teremtés előtt létezett, az Atyától jött közénk, isteni hatalma, ereje van és akárcsak az Atya, ő is mindentudó és mindenható. Akár úgy is megfogalmazhatnánk, hogy a szerző ezen témák körüljárása és nézeteinek bizonyítása végett, a folyamatos elbeszélés, a csodák leírása által narratív krisztológiát alkotott – valami olyasmit, amit elmesélve vall Jézus Krisztusról, a közénk született és közöttünk gyermekeskedő és felnövekedett második isteni személyről.

Irodalomjegyzék

Primér források

Ó- és Újszövetségi Szentírás a Neovulgata alapján (Káldi Neovulgáta Biblia, KNB), Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, Budapest 2015.

Book of the holy Apostle Thomas concerning the conversation in childhood of the Lord, in: ELLIOTT, J. Keith: *The Apocryphal New Testament. A Collection of Apocryphal Christian Literature in an English Translation*, Oxford University Press, Oxford 1993 (repr. 2005), 80–82.

Evanghelia lui Pseudo-Toma, (trad. Cristian Bădiliță), in: BĂDILIȚĂ, Cristian: *Evangheliile apocrife*, Polirom, h. n. ³2002, 134–143.

Tamás zsidó bölcsész elbeszélése az Úr gyermekségéről, (ford. Raffay Sándor), in: RAFFAY Sándor: *Újszövetségi apokrifusok*, Wigand F. K., Pozsony 1905, 77–85.

Tamásnak, a zsidó filozófusnak a beszámolója az Úr gyermekkoráról, (ford. Bolyki János), in: ADAMIK Tamás (szerk.): *Csodás evangéliumok*, Telosz, Budapest 1996, 19–24.

The account of Thomas the Israelite philosopher concerning the childhood of the Lord, in: SCHNEEMELCHER, Wilhelm (ed.): *New Testament Apocrypha I. Gospels and related writings*, (trans. R. McL. Wilson), Westminster John Knox Press, Louisville ²2003, 444–449.

The account of Thomas the Israelite philosopher concerning the childhood of the Lord, in: ELLIOTT, J. Keith: *The Apocryphal New Testament. A Collection of Apocryphal Christian Literature in an English Translation*, Oxford University Press, Oxford 1993 (repr. 2005), 75–80.

The Infancy Gospel of Thomas, in: HOCK, Ronald F.: *The Infancy Gospels of James and Thomas: with Introduction, Notes, and Original Text featuring the New Scholars Version Translation* (The Scholars Bible, vol. 2), Polebridge Press, Santa Rosa 1995, 104–143.

A Megváltó gyermekségének arab evangéliuma, (ford. Tóth Klára), in: ADAMIK Tamás (szerk.): *Csodás evangéliumok*, Telosz, Budapest 1996.

Epistula Apostolorum, in: ELLIOTT, J. Keith: *The Apocryphal New Testament. A Collection of Apocryphal Christian Literature in an English Translation*, Oxford University Press, Oxford 1993 (repr. 2005), 558–588.

Jakab-ősevangélium, (ford. Ladocsi Gáspár), in: VANYÓ László (szerk.): *Apokrifek* (Ókeresztény Írók 2.), Szent István Társulat, Budapest ²1988, 328–343.

Józsefnek, az ácsnak a története, (ford. Jelenits István), in: ADAMIK Tamás (szerk.): *Csodás evangéliumok*, Telosz, Budapest 1996.

Pszseudo-Máté evangéliuma, (ford. Bollók János), in: ADAMIK Tamás (szerk.): *Csodás evangéliumok*, Telosz, Budapest 1996.

Viața lui Iosif tâmplarul, (trad. Cristian Bădiliță), in: BĂDILIȚĂ, Cristian (ed.): *Evangelii apocrife*, Polirom, h.n. ³2002, 102–120.

IRAENEUS of Lyons: *Adversus Haereses*, I,20,1, in: Early Christian Writings, (online elérés: <http://www.earlychristianwritings.com/text/irenaeus-book1.html>, letöltés dátuma: 2023. 05. 10.)

JUSTIN Martyr: *Dialogue with Trypho* 88,8, (trans. Thomas B. Falls) in: SLUSSER, Michael (ed.): *Selection from the Fathers of Church* (vol. 3), The Catholic University of America Press, Washington 2003.

ORIGEN: *Homilies on Luke* 1,2, (trans. Joseph T Lienhard) in: HALTON, Thomas P. et al (ed.): *The Fathers of the Church* (vol. 94), The Catholic University of America Press, Washington 2009.

Korán, (ford. Simon Róbert), Helikon Kiadó, h.n. ³1997.

Szakirodalom

AASGAARD, Reidar: *The Childhood of Jesus. Decoding the Apocryphal Infancy Gospel of Thomas*, James Clark & Co, Cambridge 2010.

BĂDĂLIȚĂ, Cristian: *Evangelii apocrife*, Polirom, h. n. ³2002.

BETSWORTH, Sheron: *Children in Early Christian Narratives* (Library of New Testament Studies, vol. 521), Bloomsbury, London 2015.

BURRIDGE, Richard A.: *What are the Gospels? A Comparison with Graeco-Roman Biography*, William B. Eerdmans Publishing Company, Cambridge 2004.

CHARTRAND-BURKE, Tony: *Authorship and Identity in the Infancy Gospel of Thomas*, (Toronto Journal of Theology, vol. 14, issue: 1), University of Toronto Press, Toronto 1998, 27–43.

CHARTRAND-BURKE, Tony: *Completing the Gospel: The Infancy Gospel of Thomas as a Supplement to the Gospel of Luke*, in: DITOMMASO, Lorenzo – TURCESCU, Lucian (ed.): *The Reception and Interpretation of the Bible in Late Antiquity. Proceedings of the Montréal Colloquium in Honour of Charles Kannengiesser, 11–13 October 2006*, (The Bible in Ancient Christianity, vol. 6), Brill, Leiden – Boston 2008, 101–117.

COUSLAND, J. Robert C.: *Holy Terror. Jesus in the Infancy Gospel of Thomas* (Library of New Testament Studies, vol. 560), Bloomsbury T & T Clark, London–New York, 2019.

CULLMANN, Oscar: *Infancy Gospels*, in: SCHNEEMELCHER, Wilhelm (ed.): *New Testament Apocrypha I. Gospels and related writings*, (trans. R. McL. Wilson), Westminster John Knox Press, Louisville ²2003.

ELLIOTT, J. Keith: *The Apocryphal New Testament. A Collection of Apocryphal Christian Literature in an English Translation*, Oxford University Press, Oxford 1993 (repr. 2005).

HOCK, Ronald F.: *The Infancy Gospels of James and Thomas: with Introduction, Notes, and Original Text featuring the New Scholars Version Translation* (The Scholars Bible, vol. 2), Polebridge Press, Santa Rosa 1995.

LOWE, Malcolm: *IOYΔAIOI of the Apocrypha. A Fresh Approach to the Gospels of James, Pseudo-Thomas, Peter and Nicodemus*, in: *Novum Testamentum XXIII* (1981/I).

ZAMFIR Korinna: *Újszövetségi exegézis*, Mega Könyvkiadó, Kolozsvár 2014.

CARTLIDGE, David R. – ELLIOTT, J. Keith: *Art and the Christian Apocrypha*, Routledge, New York 2001.

NAGY Ilona: *Apokrif evangéliumok, népkönyvek, folklór*, L'Harmattan, Budapest 2001.

Internetes források

BRIGGS, Ward: *FABRICIUS, Johannes Albert*, in: Rutgers School of Art and Sciences. Database of Classical Scholars (online elérés: <https://dbcs.rutgers.edu/all-scholars/fabricius-johannes-albert>, letöltve: 2023. 04. 30.)

Summary

In this paper I examined the late second century apocryphal *Euangelium Thomae de infantia Saluatoris* (EThI, Infancy Gospel of Thomas). This apocryphal work is a collection of wonders performed by Jesus the child who is presented as a *Wunderkind*, as a divine child who has the ability to bless or curse the others. The story can be interpreted as an addition or supplement to the canonical infancy narratives of Luke.

Firstly I discuss the genre of the work, the editions and translations of the EThI, the location and date of creation (chapter 2), I compare the text of the EThI with the text of gospel of Luke and John, and other canonical or non-canonical works (chapter 3). In chapter 4 I summarise the previous findings, and in chapter 5 I go into deeper theological explorations: the portrait of the child Jesus; about the moral and christological aspects of the miracles of Jesus; and the christology of the EThI.

This paper of the EThI highlights the theological, christological values of this writing, of the apocryphal literature in general.

Declarație pe proprie răspundere

Subsemnatul Tóth József Alpár declar că Lucrarea de disertație pe care o voi prezenta în cadrul examenului de disertație la Facultatea de Teologie Romano-Catolică a Universității Babeș-Bolyai, în sesiunea iulie 2023 , sub îndrumarea prof. dr. Zamfir Korinna reprezintă o operă personală. Menționez că nu am plagiat o altă lucrare publicată, prezentată public sau un fișier postat pe Internet. Pentru realizarea lucrării am folosit exclusiv bibliografia prezentată și nu am ascuns nici o altă sursă bibliografică sau fișier electronic pe care să le fi folosit la redactarea lucrării. Prezenta declarație este parte a lucrării și se anexează la aceasta.

Data,

2023. 06. 27.

Nume, prenume,

Tóth József Alpár

Semnătură,

